

Se mottakerliste nederst i dokumentet

Vår saksbehandler
Anja Fykse Lillehaug

Vår dato
21.06.2023
Deres dato

Vår referanse
21/00518-87
Deres referanse

Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlags 3. innspill til Regjeringens arbeid med stortingsmelding om dyrevelferd

Vi takker for invitasjonen til å komme med et tredje innspill til dyrevelferdsmeldingen. Departementet ber om innspill som utdypet vurderinger vi tidligere har sendt inn, samt konkrete forslag til tiltak for å utvikle dyrevelferden videre. Dere ber om at det i innspillene legges vekt på

- at de er fundert på kunnskap om både dyrs behov og kunnskap om praktisk husdyrproduksjon
- at de er praktisk og økonomisk gjennomførbare, herunder hensyntatt norsk klima og geografi
- at de ikke har utilsiktede negative konsekvenser for dyrevelferden

Utover disse punktene bes det særlig om innspill på forhold som påvirker dyras oppstallingsmiljø, tilgang til ressurser, inngrep på dyrene, transport og slaktning/avliving, og målkonflikter.

Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag er opptatt av tiltak som sikrer god dyrevelferd for alle dyr, og dyrevelferden for norske produksjonsdyr er i all hovedsak god og regelverket er strengt sett i internasjonal sammenheng. I vårt første fellesinnspill¹ til meldinga løftet vi fram det vi mener er de viktigste tiltakene for å oppnå enda bedre dyrevelferd for alle dyr. Innspillene vi spiller inn i vårt tredje innspill har også betydning for dyrevelferd, men det er tiltakene vi har beskrevet i vårt første innspill som er de viktigste, og som vil ha størst betydning for velferden til produksjonsdyr.

Innspillene i vårt tredje innspill dekker områder vi mener meldingen ikke kan se bort fra, men er ikke uttømmende for hvordan dyrevelferden i landbruket kan videreutvikles.

Dyr har både generelle, artsspesifikke og individuelle behov, og hva som skal til for å gi dyra god velferd varierer både mellom arter, med alder og ledd i produksjonen. I tillegg til bonden som viktigste enkeltfaktor for dyrevelferden, vil dyras fysiske levestandard og tilgang til ressurser og miljøberikelser påvirke velferden. Samtidig som tilgang til økt areal, bedre kvalitet på utforming av arealene og at mer variert miljø tilpasset artens adferdsbehov generelt vil legge enda bedre til rette for god dyrevelferd, må regelverk sees i lys av at matproduksjon er samfunnskritisk infrastruktur. I landbruket er matproduksjon formålet med dyrehold, og tilpasninger i driftsformer og dyras levestandard gjøres for å ivareta flere hensyn, som matsikkerhet, trygg mat, god

¹ <https://www.bondelaget.no/getfile.php/131040545-1662107899/MMA/Dokumenter/H%C3%B8ringssvar/Norges%20Bondelag%20og%20Norsk%20Bonde%20og%20Sm%C3%A5brukarlag%20-%20innspill%20til%20dyrevelferdsmeldingen.pdf>

ressursutnyttelse, økonomi, klima- og miljøtilpasninger, tidsbruk og dyrevelferd. Alt dette må legges til grunn i videreutviklingen av dyrevelferd i norsk husdyrproduksjon.

Når regelverk for dyrevelferd skal videreutvikles er det avgjørende at fagmyndigheten gjør gode konsekvensanalyser slik at ulike hensyn som må veies opp mot hverandre kommer tydelig fram. Der departementet mener det er aktuelt å foreslå nye tiltak eller endring i regelverk må meldingen belyse effekt på dyrevelferd, hvordan tiltakene vil kunne slå økonomisk ut i produksjonen, samt hvordan dette skal kompenseres slik at opptrappingsplan for landbruket kan gjennomføres.

Innspillet er lagt opp på følgende måte:

- Kapittel 1 handler om de tiltakene som er felles for alle dyrearter, tiltak vi mener er avgjørende for å sikre bedre regelverksetterlevelse og videreutvikle dyrevelferden for alle dyr.
- Kapittel 2 handler om utvikling av dyrevelferd hos fjørfe
- Kapittel 3 handler om utvikling av dyrevelferd hos sau og geit
- Kapittel 4 handler om utvikling av dyrevelferd hos gris
- Kapittel 5 handler om utvikling av dyrevelferd hos storfe

For hvert tiltak under hver dyreart er teksten systematisert i en beskrivelse, hvilke praktiske tilpasninger man kan gjøre for å iverksette tiltaket, effekt på dyrevelferd, kunnskapsbehov, målkonflikter og forslag til løsning. Høringsinnspillet er overordnet og uten inngående detaljer. Der vi mener det er nyttig at vi gir mer inngående detaljinnsikt har vi markert det i teksten med en kommentar.

Kapittel 1 generelle tiltak

God dyrevelferd er en forutsetning for å holde dyr for matproduksjon, og alle dyr i landbruket skal ha god velferd. Årets krav i jordbruksforhandlingene inneholdt derfor flere forslag om tiltak for å få alle med. Bonden er den viktigste enkeltfaktoren for dyrenes velferd, og nøkkelen til å lykkes med utvikling er derfor å ha bonden med og å gjøre bonden god.

God driftsøkonomi med akseptabel arbeidsbelastning, god balanse mellom arbeid og fritid, og nok tid til dyra sikrer bonden mulighet til å stille dyra godt hver dag. Et aktivt og kompetent produsentmiljø med husdyrbruk i hele landet bidrar til motivasjon, kunnskapsdeling og god bondevelferd, som igjen påvirker dyrevelferden. For å beholde produsentmiljøene må det være attraktivt å velge gården som arbeidsplass gjennom arbeidslivets ulike faser.

Et viktig virkemiddel myndighetene har for å følge opp samfunnprioriteringer er investeringsstøtte. Måltrettet investeringsstøtte er avgjørende for muligheten til å gjennomføre tiltak og omlegginger som overskrider gårdens, bondens og landbrukets økonomiske bæreevne. Investeringsstøtten må bidra til at investeringer i dyrevelferd blir realisert uten at det går utover lønnsomheten i drifta/prosjektene. Investeringstilskudd er en type **dyrevelferdstilskudd** der samfunnet kan sette krav til nybygg og samtidig gi stort nok tilskudd til å gjøre terskelen for å få lønnsomhet i drifta vesentlig lavere, og sikrer mulighet for investeringer der pantegrunlaget er mangelfullt. Særlig er løsdriftskravet for storfe et eksempel på kostnadskrevenne samfunnsinvestering i dyrevelferd, og mange små og mellomstore bruk vil ikke tåle investeringen som må til for å kunne opprettholde driften etter løsdriftskravet i 2034, med dagens støttenivå og økonomi.

Det er ikke bare i storfe fjøs det er behov for å oppgradere dyras levemiljø. Både svin, fjørfe, geit og sau har behov for investeringsmidler for å ivareta dyrevelferd og klimakrav, og eventuelle endringer i regelverket vil øke behovet ytterligere. Det er avgjørende for å lykkes at nye krav i regelverket følges av investeringsmidler.

Både dyr og mennesker kan bli syke, og livets faser har ulike utfordringer. For bonden er velferdsordningene og mulighet for avløsning ved sykdom, permisjoner, ferie og fritid derfor

viktig. For dyrene er det viktig at veterinærdekningen er så god at dyr kan få nødvendig helsehjelp når de trenger det, uavhengig av hvor i landet de er eller når på døgnet de trenger hjelp.

Dyrevelferd er ikke et ja/nei-spørsmål. Dyrevelferd handler om hvert dyrs individuelle opplevelse av å mestre miljøet det lever i, i den kroppen dyret har, med det stellet det får. Dyrevelferden i norsk landbruk er generelt på et høyt nivå, med utgangspunkt i dyrevelferdsregelverk og dyrehelsestatus, samt bondens kompetanse, evne og vilje til å gi dyra godt stell. Kunnskap om dyrevelferd er hele tiden i utvikling. Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag mener at kunnskap om dyrevelferd sammen med kunnskap om praktisk husdyrproduksjon må legges til grunn for videre utvikling.

Under har vi omtalt noen temaer vi mener det er viktig å omtale i en stortingsmelding når retningen i utvikling av dyrevelferd skal settes.

Dyrevelferdsprogram i alle besetninger

- Mål: Alle dyrehold er med i et dyrevelferdsprogram som bidrar til systematisk dyrevelferdsarbeid i alle besetninger, og sørger for at alle produksjonsdyrehold har utenforstående inn i dyrerom regelmessig.
- Beskrivelse:
 - Et dyrevelferdsprogram er et rammeverk for å jobbe systematisk med dokumentasjon og forbedring av dyrevelferden i husdyrbesetninger. Veterinærbesøk er et krav i dyrevelferdsprogrammene. Veterinærene gjør velferdsvurderinger under besøket og gir faglig støtte til bøndene i deres arbeid med dyrevelferd. Noen av dyrevelferdsprogrammene inneholder kurskrav for dyreholder.
 - Norges Bondelag har årsmøtevedtak fra 2018 med en nullvisjon for brudd på dyrevelferdsloven. For å kunne nå målet har hele landbruket gått sammen om felles uttalt mål om å etablere dyrevelferdsprogrammer for alle produksjoner.
 - Dyrevelferdsprogrammene er næringas viktigste verktøy i dyrevelferdsarbeidet og er næringas eget initiativ.
 - Arbeidet med innføring av dyrevelferdsprogrammer har kommet langt, og vi ser resultater både på tråputescore på kylling og kalkun, og halesår og korte haler på gris. Vi ser også at 87 % av storfeprodusentene gjør dyrevelferdstiltak utover regelverket.
 - Dyrevelferdsprogram for sau vil innføres i 2024.
 - Dyrevelferdsprogram for geit er ikke påbegynt, noe som henger sammen med at det foreløpig ikke finnes helsetjeneste for geit.
 - Det er regelverkskrav om deltakelse i dyrevelferdsprogram for kylling og svin. Øvrige programmer er bransjekrav der manglende deltakelse og/eller manglende oppfølging fører til bortfall av KSL-status med påfølgende trekk.
- Praktisk tilpasning:
 - Bransjekrav om deltakelse i dyrevelferdsprogram
 - Regelverkskrav om deltakelse i dyrevelferdsprogram
- Effekt på dyrevelferd:
 - Løfter alle dyrehold fra det nivået de er på, noe som innebærer at det er ulike forhold som videreutvikles i hver besetning.
- Kunnskapsbehov:
 - trenger mer kunnskap om dyrebaserte dyrevelferdsindikatorer og hvordan man kan styre produksjonen etter resultater av objektive målinger
 - trenger kunnskap om hvordan man kan sikre kalibrert vurdering av dyrevelferdsindikatorer på slakteri med sikte på å bruke registreringene aktivt i dyrevelferdsprogrammene, tilsvarende tråputescore i dag.
- Målkonflikter avhenger av praktisk tilpasning:
 - Antall veterinærbesøk med dyrevelferdsvurdering og rådgivning påvirker bondens kostnader med programmet.
 - Mangelfull veterinærdekning kan bli en utfordring for å få gjennomført veterinærbesøkene
 - Dersom dyrevelferdsprogram blir et regelverkskrav og knyttes til produksjonstilskudd vil besetninger der dårlig økonomi er årsaken til mangelfull

oppfølging av dyrevelferdsprogrammet, oppleve ytterligere dårligere økonomi. Det kan igjen gi dårligere menneskevelferd og økt opplevd stress, med risiko for at folk ikke mestrer egen situasjon. Det kan gå utover dyra.

- Forslag til løsning:
 - Innføre dyrevelferdstilskudd for deltakelse og etterlevelse av dyrevelferdsprogrammer. Dette vil kunne dekke de økte kostnadene bonden har med veterinærbesøk og deler av eget merarbeid med dokumentasjonskrav i programmet. Hvordan et slikt tilskudd kan innrettes er beskrevet i jordbrukets krav i årets jordbruksforhandlinger.
 - I tillegg til veterinærbesøk med velferdsvurdering og rådgivning, bør det være krav om registrering av relevant informasjon om dyreholdet i en produksjonskontroll.
 - Forskriftsfesting av dyrevelferdsprogrammene kan være et riktig tiltak for ytterligere å sikre oppslutning om programmene, men det er samtidig viktig at husdyrnæringas eierskap til programmene beholdes. Programmene bygger på en tydelig rolle- og ansvarsdeling mellom produsent, praktiserende veterinær, varemottaker og Mattilsynet. Besøk som gjennomføres som en del av programmene skal være både rådgivningsbesøk og dokumentere status. For å beholde tillit til dyrevelferdsprogrammene og fremdeles kunne benytte dem som et viktig verktøy i dyrevelferdsarbeidet er det avgjørende at rollefordelingen opprettholdes.
 - Vi advarer mot at deltakelse i dyrevelferdsprogram knyttes til mulighet til å søke om produksjonstilskudd ettersom vi mener risikoen for utilsiktede negative konsekvenser for dyrevelferden er for høy.

Veterinærdekning

- Mål: Det skal være mulig å få tak i veterinær til produksjonsdyr hele døgnet i hele landet.
- Beskrivelse:
 - Næringsgrunnlaget innenfor normal arbeidstid er begrensende faktor for hvor mange næringsdrivende veterinærer det finnes i et område. Dersom den veterinære vaktordningen skal gå opp med tanke på fordeling av arbeidsbelastning vil det kreve minst fire veterinærer. Områder med færre enn fire fulltidsstillinger på dagtid vil få problemer med å dekke opp veterinærvakta.
 - En rekke kommuner melder om utfordringer med å rekruttere deltakere eller vikarer til den kliniske veterinærvakta. Mange kommuner sliter også med å rekruttere veterinærer til produksjonsdyrpraksis på dagtid.
 - Utfordringene med tilgang på veterinærer til å ivareta klinisk veterinærpraksis på produksjonsdyr i jordbruket har økt markant de siste årene.
 - Utfordringene er ikke isolert til noen bestemt del av landet, men er størst i områder med store reiseavstander og få husdyrbesetninger.
- Praktisk tilpasning:
 - Rapporten «Tilgang på veterinærtjenester i Norge»² fra 10.3.23 beskriver ulike praktiske tilpasninger for å øke veterinærtilgangen i Norge. Forslagene i rapporten må følges opp.
- Effekt på dyrevelferd:
 - God tilgang på veterinærtjenester forebygger at dyr blir stående uten behandling med skader eller sykdom i håp om at de tilfriskner av seg selv. Dyr med behov for fødselshjelp vil få hjelp og smertelindring.
 - Manglende veterinærdekning kan også bli at dyr med god prognose gitt riktig behandling til rett tid må avlives av dyrevelferdshensyn. Det er en viss risiko for at avliving skjer langt ut i prosessen ettersom ønsket om å redde dyret står sterkt og man ser an for lenge.
- Målkonflikter:
 - Det er ingen direkte målkonflikter for god veterinærdekning, men det vil koste samfunnet penger.
 - Manglende veterinærdekning kan føret til økt trykk om å få starte behandling av dyr og vaksinere selv ettersom det er uholdbart både for dyra og produksjonen dersom syke og skadde dyr ikke får nødvendig hjelp.

² <https://www.regjeringen.no/contentassets/1807e0e77eb443fbbdf53cf24a7132a9/rapport-om-tilgang-pa-veterinartjenester-i-norge-10.03.23.pdf>

- Manglende veterinærdekning vil trolig resultere i høyere matsvinn ettersom dyr med god prognose gitt riktig behandling til rett tid får et utviklingsforløp som fører til at prognosen blir dårlig, dyr må avlives av dyrevelferdshensyn eller dør.
- Forslag til løsning (utover det som er omtalt i rapporten «Tilgang på veterinærtjenester i Norge»):
 - Øke statsbudsjettet for postene vaktgodtgjørelse og stimuleringsstilskudd. Flere kommuner må få mulighet til å benytte stimuleringsmidler.
 - Opptakskravene til veterinærstudiet bør innrettes slik at man får tilleggs poeng dersom man har agronomutdanning eller praksis med produksjonsdyr tilsvarende det tidligere praksiskravet.
 - Det bør være gratis med insemineringskurs for veterinærer som har lyst til å jobbe i produksjonsdyrpraksis.
 - Fortsatt øke kjøregodtgjørelse for veterinærer.
 - Vi vurderer at det er manglende sammenheng mellom bondens plikt til å tilkalle veterinær i henhold til dyrevelferdsloven, og dyrehelsepersonellovens bestemmelser om kommunens plikt til å sikre tilfredsstillende tilgang på tjenester fra dyrehelsepersonell. Dette bør rettes opp.

Tilgang til veterinære legemidler

- Mål: sikre tilgang til nødvendige veterinære legemidler, inkludert vaksiner og smalspektret antibiotika.
- Beskrivelse:
 - Legemiddelverket oppgir at legemiddelmangel er et stadig økende problem, som skyldes blant annet råstoffmangel, produksjonssvikt, feilberegning av forholdet mellom tilbud og etterspørsel, samt distribusjonsstrukturer i det globale legemiddelmarkedet.
 - Legemiddelproduksjonen er global og fragmentert der deler av produksjonen, fra råstoff til ferdig produkt, kan finne sted i ulike deler av verden. Svikt i et ledd kan forårsake forsinkelser i leveranse og mangelsituasjoner. Mangelsituasjoner for veterinære legemidler er et stadig økende problem både i Norge og ellers i Europa. Legemiddelverket registrerte 44 mangelsaker på veterinære legemidler i 2019. Dette økte til 103 i 2020, og til 234 i 2021. I 2022 var antallet 220 innmeldte saker.
 - Særlig har det vært utfordrende med vaksiner til sau, og de privatpraktiserende veterinærene har måttet gjøre harde prioriteringer av hvilke dyr og besetninger som får vaksine.
 - Legemiddelfirma skal melde om legemiddelmangel og avbrudd i forsyningen til markedet, og det er grunn til å tro at mangelsituasjoner for veterinære legemidler er underrapportert.
- Praktisk tilpasning avhenger av hva som er årsaken til legemiddelmangel:
 - Bedre og raskere rapportering av mangel på legemidler fra legemiddelfirmaene.
 - Raskere nasjonal distribusjon av legemidler.
 - Velge alternative preparater og eventuelt søke om registreringsfritak.
 - Nasjonale lagre eller nasjonal produksjon av visse legemidler.
 - Prioritering av hvilke besetninger og dyr som får vaksine.
- Effekt på dyrevelferd:
 - Mangel på vaksiner og medisiner vil ha stor negativ effekt på dyras helse og velferd.
- Kunnskapsbehov:
 - Det er vanskelig å forebygge sykdom uten vaksiner.
- Målkonflikter:
 - Kostbart med nasjonale lagre.
 - Mulig manglende vilje til å satse på nasjonal legemiddelproduksjon?
 - Mangel på smalspektrede preparater kan føre til at veterinærene må bruke mer bredspektrede preparater. Dette øker faren for utvikling av antibiotikaresistens.
- Forslag til løsning:
 - Det ser ikke ut til at det finnes noen fullgode løsninger som sikrer god tilgang på veterinære legemidler ettersom problematikken i stor grad handler om internasjonale forhold, men veterinærer, apoteker og dyreeiere må være raske til å

melde fra til Legemiddelverket når mangelsituasjoner oppstår slik at de kan følge opp og gi råd om alternativer.

- Det må finnes kunnskap om hvordan bønder som ikke får vaksinert dyr skal forholde seg for å forebygge utbrudd av alvorlig sykdom. Dersom mangel på vaksiner fører til redusert tilvekst og produksjon bør det utløse rett til erstatning
- Det bør vurderes behov for og verdien av nasjonal lagring av legemidler
- Det bør vurderes om det er har blitt nødvendig å stimulere til nasjonal produksjon av legemidler.

Hindre dyretragedier i landbruket

- Mål: hindre at dyr lider og dør under mangel på stell fra ansvarlig dyreholder.
- Beskrivelse:
 - Med dyretragedier mener vi her hendelser der dyr dør og/eller utsettes for store lidelser som følge av sviktende stell eller vanskjøtsel. Slike hendelser er først og fremst katastrofer for dyra, men også for bonden og familien, og for hele landbruket.
 - Ettersom dyretragedier oppleves som katastrofer for langt flere enn den enkelte bonde, følger det gjerne stor skam med vanskjøtsel, og det kan føre til at risikosignaler manipuleres, og det gjøres mye for å skjule situasjonen fra folk i nettverket rundt. Det kan bidra til å forsinke oppdagelsen av at en dyretragedie er i ferd med å utvikle seg.
 - Det er gjennomført en rekke forundersøkelser og prosjekter som har forsøkt å identifisere effektive tiltak for å hindre dyretragedier, varslingsrutiner er etablert hos varemottakere og leverandører av innsatsvarer. Likevel skjer det dyretragedier som skyldes vanskjøtsel hvert år.
- Praktisk tilpasning
 - Forebygge gjennom å legge til rette for jobbtrivsel og god helse i landbruket gjennom gode og forutsigbare rammevilkår, god balanse mellom ferie og fritid, kompetanse, kontroll over egen arbeidshverdag og økonomi, akseptabel arbeidsbelastning, sosial støtte, faglig nettverk, gode rådgivningstjenester, gode helsetjenester til folk og dyr, tilgjengelige kompetente avløsere og erstatningsordninger som sikkerhetsnett ved store klimatiske utfordringer.
 - Forhindre utsettelse av vedlikehold pga sviktende på grunn av dårlig økonomi.
 - Jobbe mer risikobasert i bondens nettverk gjennom identifisering av hva som kan brukes som risikosignaler, og vite hvordan/har rutiner for hvordan vi skal gripe tak i situasjonen. Varsling av mistanke til en leder/aktør med riktig kompetanse og rolle overfor bonden er avgjørende.
 - Etablere «Trygg bonde-prosjekter» etter modell fra Innlandet i hele landet.
 - Sørge for at utenforstående regelmessig er inne i dyrerom.
 - Overvåke og kontrollere mer, mer dokumentasjonskrav og høyere straffer.
- Effekt på dyrevelferd:
 - Svært positiv ettersom dyrene vil spares for enorme lidelser.
- Effekt på menneskevelferd avhenger av praktisk tilpasning:
 - Forebyggingen bidrar til økt menneskevelferd, og tidlig hjelp vil spare mennesker for store lidelser.
 - Mer overvåking, kontroll og dokumentasjonskrav vil trolig ha negativ effekt på trivsel
- Kunnskapsbehov:
 - trenger kunnskap om hvorfor dyretragedier oppstår.
 - trenger mer kunnskap om hva som er risikosignaler og hvem som kan oppdage dem. Man bør øke kunnskapen om hvordan man kan utnytte ny teknologi eksempelvis sensorer i førsilo, regnskapsprogrammer, automatiske systemer hos varemottaker og leverandører av innsatsvarer for å oppdage uregelmessigheter i drifta.
- Målkonflikter:
 - Dersom tiltakene for å hindre dyretragedier blir økt kontroll, overvåking, dokumentasjonskrav og trusler om straff kan dette øke belastningen og senke arbeidstrivselen, og dermed ha negativ effekt på forebygging.
- Forslag til løsninger

- Det aller viktigste er å forebygge gjennom å legge til rette for jobbtrivsel og god helse i landbruket. Gode rammevilkår, god balanse mellom ferie og fritid, kompetanse, kontroll over egen arbeidshverdag og økonomi, akseptabel arbeidsbelastning, sosial støtte, faglig nettverk, gode rådgivningstjenester, gode helsetjenester og nok kompetente avløsere er sammen viktig for å prestere i jobb over tid.
- Evaluere dyretragedier med sikte på å forstå opptakt og mulige risikosignaler som kunne vært oppdaget på forhånd. Ettersom det har vist seg å være noe vanskelig å få folk i tale kan man vurdere om ledelse av prosjektet kan legges til humanhelse.
- Gratis rådgivning til dyrehold med driftsproblemer, inkludert veivalgsrådgivning. (det er for omfattende å beskrive hvordan slik rådgivning kan gjennomføres, men vi utdyper gjerne i et møte med departementet).
- Øke hyppigheten for veterinærbesøk i dyrevelferdsprogrammene for drøvtyggerne, samt innføre tilskudd for deltakelse i dyrevelferdsprogrammer.
- Kampanjer for å øke bevisstheten om at man som bonde har ansvar for å ta vare på seg selv, ikke bare dyra.
- Jobbe holdningsskapende slik at varsling av mistanke til nærmeste leder, betrodd kollega, eller tillitsvalgt i faglag som den forventede reaksjonen av omsorg for folk og dyr.
- Vurdere hvordan man kan forebygge sviktende vedlikehold av kritiske faktorer som håndtering av husdyrgjødsel og føring.

Mattilsynet

I vårt første innspill har vi beskrevet hvordan vi ser for oss at Mattilsynet kan utvikles videre med bakgrunn i ny kunnskap om tilsyn og samfunnsstyring.

Vi vil framheve viktigheten av at Mattilsynet fortsetter å utvikle sin veiledningsfunksjon, og vi foreslår et system for gratis rådgivning til dyrehold med driftsproblemer der vedtak fra Mattilsynet kan være utløsende for å få slik rådgivning. Det er samtidig viktig å få fram at Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag mener at det i noen tilfeller er nødvendig å avvike et dyrehold når alt annet er forsøkt. Det kan komme til et punkt der Mattilsynet med sine virkemidler er eneste mulighet for å avslutte, og hindre, fremtidig lidelse for dyra. Det er svært viktig at Mattilsynet får tilstrekkelig ressurser til å følge opp og løse krevende og komplekse dyrevelferdssaker.

Stortinget har bedt regjeringa om å utrede Mattilsynets kontroll og veiledningsfunksjon, samt behov for ressurser for å sikre tilstrekkelig oppfølging av dyrevelferden i landbruket som et av punktene i en dyrevelferdsmelding. I forbindelse med utviklingsprosessen er det nødvendig at Mattilsynet kan investere i utvikling av digitale verktøy for å utnytte kompetanse hos inspektørene bedre, utvikle hensiktsmessige datautvekslingsløsninger med næring, differensiere regelbrudd og øke effektiviteten.

Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag ber om at Mattilsynet tilføres tilstrekkelig ressurser til gjennomføring av nødvendige investeringer i digital utvikling. Samtidig må Mattilsynet sikres driftsressurser slik at tilsynet ivaretar samfunnsoppdraget, lokal tilstedeværelse og aktivitet.

Kapittel 2 Fjørfe

Velferd for fjørfe har vært langt framme i dyrevelferdsdebatten i mange år, både i opinionen og i næringa. Fjørfenæringa har en egen handlingsplan for dyrehelse og dyrevelferd, og har utviklet velferden for fjørfe i en årrekke. Utvikling av dyrevelferdsindikatorer samt utvikling og innføring av miljøberikelser har vært en del av langsiktig satsning på å gi dyra bedre oppstallingsforhold og mer variert miljø der de får tilfredsstillende sine adferdsbehov. Fjørfenæringen står selv for etablering og finansiering av bygget FjørForsk ved NMBUs senter for husdyrforsøk, ettersom fjørfehus ikke ble prioritert av Kunnskapsdepartementet i forbindelse med etablering av den nye Veterinærhøgskolen på Ås. Næringas investering på NMBU viser hvor viktig undervisning, forskning og utvikling er for norske fjørfeprodusenter.

Dyrevelferden i fjørfenæringa er hele tiden i utvikling. Generelt mener Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag at det er riktig å videreutvikle dyrevelferden inne, med relevante

miljøberikelser, riktig lys og godt inneklime. Økt areal er et svært kostbart dyrevelferdstiltak. Tilgang til uteareal mener vi kan være en berikelse under gitte forutsetninger, og kan være aktuelt for en mindre del av produksjonen.

Under har vi omtalt noen temaer vi mener det er viktig å omtale i en dyrevelferdsmelding når retningen i utvikling av dyrevelferd i fjørfenæringa skal settes.

Meldingen bør belyse miljøberikelser til fjørfe

- Mål: stimulere til positive adferdsuttrykk hos dyra samt legge til rette for naturlig adferd og tilfredsstillende adferdsbehov.
- Beskrivelse:
 - Mulighet for naturlig liv og variert liv er en viktig del av dyrevelferdsdebatten.
 - Norsk fjørfenæring har investert i forskning og utvikling av dokumentert positive miljøberikelser. Miljøberikelser er elementer som tilføres dyras levemiljø for å stimulere til ønsket aktivitet og tilfredsstillende adferdsbehov. Eksempler er torvbad for strøbading, høyballer, plattformer, hakkesteiner, fôr tildelt på en måte som stimulerer til å bruke tid på matsøk, vagler, og ulike måter å tildele kalkstein.
 - Miljøberikelse har vært bransjestandard for slaktekylling, verpehøner og kalkuner i flere år. Det har gjort at norske fjørfe har hatt tilgang til miljøberikelser i mange år. Regelverket stiller ikke krav til miljøberikelser til alle grupper av dyr, men Mattilsynet har foreslått et krav i revidert holdforskrift.
- Praktisk tilpasning
 - Tilføre permanente elementer i dyras levemiljø med dokumentert effekt, tilpasset alder og produksjon
 - Tilføre elementer som kan spises eller manipuleres på annen måte
- Effekt på dyrevelferd
 - Fører til økt aktivitet og lek, gir bedre beinhold og kondisjon, lavere fjørtap og mindre frykt
 - Erfaring viser at fôrstruktur, innhold, og tildeling har stor påvirkning på dyras aktivitet, dyreflyt i rommet og trivsel. Dyra får ta individuelle valg og har ulike preferanser og «favorittbiter» de aktivt leter etter og velger. Dyra viser uttrykk for økt trivsel når det dukker opp spennende matoverraskelser i hverdagen.
 - Hvordan dyra bruker miljøberikelsene kan i noen produksjoner brukes som indikator på om det er elementer ved lys eller ventilasjon som bør endres.
- Kunnskapsbehov: Det er behov for mer kunnskap om hvilke elementer som kan tilføres husdyrrom på hvilken måte for kalkun og avlsdyr slik at tilførte elementer stimulerer til ønsket adferd uten å forstyrre ønsket dyreflyt. Det trengs også mer kunnskap om hvordan sikre at miljøberikelsene i tillegg til å berike dyras levemiljø, er hygieniske og praktisk og økonomisk gjennomførbare.
- Målkonflikter:
 - For raske krav om miljøberikelser til avlsdyr vil være utfordrende ettersom det i dag ikke finnes praktiske løsninger som er tilgjengelige på markedet. Et krav vil i tillegg til å gjøre lønnsomheten dårligere kunne resultere i utilsiktede negative konsekvenser for dyrevelferden.
 - Miljøberikelser som ikke er hygienisk trygge kan øke risiko for smitte
- Forslag til løsning.
 - Alle fjørfe bør ha tilgang til miljøberikelser i form av stimulerende innredning og spiselige/manipulerbare elementer. Det må finnes løsninger som ivaretar både dyr og produksjon før man stiller et krav om miljøberikende innredning i de ulike produksjonsformene i avlspyramiden. Eventuell investeringskostnad må kompenseres dersom den går ut over bondens økonomiske bæreevne
 - Bonden må ha en aktiv bruk av miljøberikelser, samt nok kunnskap til å vurdere når man bør variere/bytte/fjerne og/eller legg til elementer for å holde på interessen og verdien av miljøberikelsene.

Meldingen bør belyse areal/dyretetthet hos fjørfe

- Mål: god plass til fjørfe
- Beskrivelse:
 - Kylling:

- Dyretetthet for kylling er fremtredende i dyrevelferdsdebatten, og flere dyrevelferds-NGOer har gått sammen om å ta til orde for å redusere dyretettheten i kyllingproduksjon til maksimalt 30kg/kvm.
 - I Norge er stilles det vilkår for å kunne produsere med høyere dyretetthet enn 25kg/kvm og 33kg/kvm. Disse er for tetthet over 25kg/kvm deltakelse i et dyrevelferdsprogram, og for høyere enn 33kg/kvm i tillegg varsel til Mattilsynet, krav til luftkvalitet og lav tråpurescore.
 - I Norge foregår slaktekyllingproduksjon i hus der dyra oppholder seg på gulvet. Underlaget er belagt med et tykt lag med strø. Strøet byttes mellom hvert innsett. Maksimal dyretetthet er i Norge 36kg/kvm mot EUs 42kg/kvm. Tråpurescore registreres for alle flokker.
 - I økologisk produksjon er kravet maks 10 kylling/kvm og maks 21 kg/kvm.
 - Flere kjeder har merker som operer med maksimalt 30 kg/ m² og det anslås at kylling fra slike besetninger utgjør om lag 40 % av totalmarkedet.
- Verpehøns
 - Det er samme regelverk for arealkrav gjelder i Norge og EU, dvs maks 9 høner per kvm bruksareal i konvensjonell produksjon.
 - I økologisk produksjon er arealkravet inne 6 høner per kvm, og 4 kvm per dyr ute. 7,7% av norske høner er i økologisk godkjente jordbruksbedrifter (2022).
 - Det er bare 6% (2021) av norske høner som oppstalles i systemer som defineres som miljøbur. Omlegging til frittgående systemer startet i Norge for mange år siden, og vi har i dag god kompetanse på hvordan man lykkes med denne oppstallingsformen.
- Kalkun
 - For kalkun henger regulering av dyretetthet i kg sammen med størrelsen på dyrene. Det er likevel standard praksis å ha 4,8 dyr per kvm, noe som gir lavere dyretetthet enn maksgrensen. Produksjonen er slik at hanene går igjen etter at hønene er slaktet, og det blir færre dyr per kvm.
 - Som for kylling har bransjen innført dyrevelferdsprogram, og tettheten i innsettet reguleres av tråpurescore i forrige innsett.
- Praktisk tilpasning:
 - Redusere produksjonen.
 - Investere i nybygg.
 - Øke bruk av plattformer/hyller/nivåer (teller i dag ikke som økt areal).
- Effekt på dyrevelferd:
 - Lavere dyretetthet gir mindre smittepress, færre forstyrrelser, flere positive adferdsuttrykk, og det er lettere å styre klima
 - Dyretetthet er et viktig spørsmål i dyrevelferdsdebatten, men økt areal vil ikke isolert sett automatisk bedre dyrevelferden. Røktefaktoren er helt avgjørende for hvordan arealet fungerer. Klima i huset, kvaliteten på underlaget og tilgang på ressurser (eksempelvis fôr, vann og miljøberikelser) er vel så viktig for dyrevelferden som selve størrelsen på arealet, for å unngå konfliktsituasjoner blant dyra og hindre unødvendige rangkamper og tapere.
- Kunnskapsbehov:
 - Det trengs mer kunnskap om oppalsperioden for verpehøns og hvordan forhold og oppstalling i denne perioden kan bidra til best mulig velferd senere i livet.
- Målkonflikter avhenger av praktisk tilpasning i hver produksjon (målkonfliktene er for komplekse og omfattende til å dekkes fullstendig i et høringsinnspill. Innspillet inneholder deler av eksempler, men vi kan utdype videre i et møte med departementet):
 - Det er vanskelig i å si helt sikkert hvilke tilpasninger hver enkelt produsent vil velge dersom det blir økte arealkrav, men mange av kyllingprodusentene som har kylling som tilleggsnæring vil trolig velge å redusere dyretallet, mens en mindre andel vil bygge nytt og legge seg opp mot konsesjonsgrensen. Dette vil kunne drive utviklingen mot færre og større bruk.
 - Redusere produksjonen
 - Eksempel slaktekylling: hvis man tar utgangspunkt i rasen Ross 308 og sammenlikner belegningsgraden og dekningsbidrag ved ulike dyretettheter med utgangspunkt i 36kg/kvm med dagens dekningsbidrag og lik betaling per kg kjøtt, vil dekningsbidrag ved 34kg/kvm reduseres til 88%, ved

- 30kg/kvm vil det reduseres til 64 % og ved 25kg/kvm reduseres til 35%. Tilskudd til ferie og fritid vil også reduseres vesentlig. Dersom lønnsomheten ikke skal gå ned, med påfølgende nedleggelse og redusert produksjon, må avregningsprisen økes. Det vil føre til redusert norsk konkurransekraft overfor import, og/eller økte matpriser.
- Eksempel verpehøns: Ved en tenkt reduksjon fra 9 til 6 høner for referansebruk 6 vil dekningsbidraget per høne reduseres med 38 %. Tilskudd til ferie og fritid vil også reduseres vesentlig. Dersom lønnsomheten ikke skal gå ned, med påfølgende nedleggelse og redusert produksjon, må avregningsprisen økes. Det vil føre til redusert norsk konkurransekraft overfor import, og/eller økte matpriser.
 - Investere i nybygg:
 - Eksempel slaktekylling: For å få nok dyre plasser til 30kg/kvm trengs 70 nye fjøs med kapasitet på 100 000 kylling/fjøs på landsbasis. Byggekostnader vil variere, men ifølge Norsk landbrukstaks var prisen i 2022 kr 7290/kvm gitt bygging til 140 000 kylling. Ved maks 30kg/kvm behøves 920kvm husdyrrom til 100 000 kylling. I tillegg kommer kontor, sluse, toalett osv, totalt minst 970 kvm. Dette innebærer bygging av 70 fjøs på 970 kvm til en total kostnad for næringa på 509 millioner kr forutsatt Ross 308 med slaktevekt på 1,45 kg. Dette er en kostnad som må hentes inn et sted.
 - Ettersom konsesjon knytter seg til antall kyllinger og ikke kg vil større kyllinger gi rom for større produksjonsvolum per konsesjonsbesetning og større fjøs, som kan gi reduserte byggekostnader per kg, men som gir økt struktureffekt i produksjonen.
 - Forslag til løsning
 - Meldingen bør belyse hvordan man kan avvikle bruk av bur i norsk fjørenæring
 - Det er nødvendig å se størrelsen på areal i sammenheng med kvaliteten på hele miljøet til dyra, eksempelvis tilgang til ressurser og luftkvalitet. Et ensidig fokus på større areal er ingen garanti for bedre dyrevelferd, men vil garantert være kostbart.
 - Der det er sammenfall mellom dyrevelferd og klimahensyn bør det gis investeringsmidler som gjør omstilling mulig, eksempelvis installere varmegjenvinner i ventilasjonsanlegg. Dette er omtalt i vårt hørings svar til forskrift om høns og kalkun høsten 2022³.
 - For kalkun bør omlegging til monensinfri produksjon ferdigstilles og spørsmål knyttet til areal bør utredes om noen år, når man vet mer om hvordan overgangen til monensinfri produksjon har påvirket faktisk belegg i besetningene, samt andre velferdsindikatorer.

Meldingen bør belyse utegang for fjørfe

- Mål: økt tilgang til uteareal.
- Beskrivelse:
 - Tilgang til uteareal er en viktig del av dyrevelferdsdebatten der utegang presenteres som et gode for dyra i form av økt mulighet for naturlig liv.
 - I økologisk produksjon går høns ute når vær og føre tillater det. Særlig for verpehøns erfarer mange økoeggprodusenter at godt tilrettelagte utearealer i hus som er bygget for utegang gir økt trivsel for dyrene og oppleves som et gode også for bonden. Dessverre har hendelser med alvorlig smittsom sykdom hos fjørfe medført portforbud over tid i store områder. Hendelsene har også gjort det vesentlig dyrere å kjøpe forsikring for fjørfe som holdes ute. Smittesituasjonen har gitt økt risiko for alvorlig sykdom hos dyr og økonomisk risiko for bønder som har fjørfe ute.
 - Fjørfe i kommersiell matproduksjon har generelt liten tilgang på utearealer i Norge. Det er fordi arter som tradisjonelt holdes ute en periode av året i Norge henger sammen med de ulike artenes evne til nyttiggjøre seg beiteressurser, dyras

³ https://www.bondelaget.no/getfile.php/131044965-1666267627/MMA/Dokumenter/H%C3%B8ringssvar/~%2016_00918-5%20H%C3%B8ringssvar%20fra%20Norges%20Bondelag%20og%20Norsk%20Fj%C3%B8rfelag%20-%20endring%20av%20forskrift%20om%20hold%20%202022%200.pdf

evne til enten å pleie eller ødelegge arealene de går på, muligheten til å hindre avrenning (forurensning) og tap av næringsstoffer (erodering) i jorda dyrene går på, sesongvariasjoner for utearealenes egnethet, klimatiske forhold som påvirker drifta og dyrevelferden ute, topografiske forhold, hvilke dyrearter som er utsatt fra smitte fra villfauna, mulighet for ivaretagelse av dyras inneklima i klimastyrte hus eller undertrykksventilasjon, samt praktiske hensyn og effektivitet i drifta.

- Praktisk tilpasning (dyra kan av hensyn til dyrevelferd ikke være ute hele året uten tilgang til oppvarmet inneområde. Alle praktiske tilpasninger til økt tilgang til uteareal må legges til grunn at dyra må ha et fullgodt innemiljø i tillegg til uteområde):
 - Vinterhage/veranda med nett og tak utformes og driftes på en slik måte at det er attraktivt for dyra og de bruker det
 - Tilgang til større uteområde på bakkeplan (med eller uten ulike skjul/berikelser)
- Effekt på dyrevelferd:
 - Fjørfe er tropiske dyr og unge dyr er dårlig fjørsatt i starten, noe som gjør at de tåler kulde, kald vind, kaldt regn og snø dårlig.
 - Tilgang til uteareal øker fjorfes mulighet til å utøve naturlig adferd. Forutsetning er at temperatur og føreforhold er akseptable, gitt også god fjødrakt og sikker smittesituasjon.
 - Vinterhage/veranda (ikke godkjent i økologisk produksjon etter overgangsperioden som går fram til 2025):
 - Gir dyra tilgang på frisk luft og dagslys. Gir økt areal.
 - Har som fordel at man kan sikre at smågnagere og småfugl ikke kommer til og dermed reduseres smitterisiko sammenliknet med frie uteområder.
 - Har som ulempe at det ikke er naturlig terreng, samt at arealet er begrenset og i mindre grad tilrettelegger for naturlig adferd.
 - Tilgang til større uteområde:
 - legger godt til rette for mulighet til å utøve naturlig adferd.
 - har høyere risiko for smitte, samt noe økt risiko for rovdyrtpap.
- Kunnskapsbehov:
 - Vi trenger mer kunnskap om hvordan vi kan redusere smitterisiko utendørs.
- Målkonflikter avhenger av praktisk tilpasning (målkonfliktene er for komplekse og omfattende til å dekkes fullstendig i et høringsinnspill. Innspillet inneholder deler av eksempler, men vi kan utdype videre i et møte med departementet):
 - I motsetning til drøvtyggerne har fjørfe ville slektninger over alt i norsk fauna (villfugler) og de vil utgjøre en vesentlig smitterisiko.
 - Vi har en drastisk endring i smittesituasjonen for dødelige, smittsomme dyresykdommer de siste årene (aviær influensa og Newcastle'sjuka).
 - Vinterhage:
 - Punktering av klimastyrte hus gir utfordringer med inneklima. Vil kreve helt nye metoder for å styre inneklima dersom fjørfe ikke skal få dårlige innemiljø.
 - Vil ikke være mulig plassmessig over alt da det ikke er plass til luftegårder der husene ligger i dag.
 - Vil kreve ombygging og investeringer. Eksempelvis viste tall fra 2022 at 45 løpemeter vinterhage uten støpt dekke utenfor eksisterende bygg vil komme på fra kr 300 000 og oppover. Ventilasjonsanlegg er ikke med i regnestykket. Mange vil få en investering på om lag kr 2 mill.
 - Har lavere smittepress som fordel framfor fritt areal da det er lettere å bekjempe smågnagere og sikre mot villfugl.
 - Tilgang til fritt uteareal:
 - For en konsesjonsbesetning vil det ved en minimumsløsning gitt at uteareal skal ha samme størrelse som inneareal være behov for å tilgjengeliggjøre minst 1660-2500kvm uteareal for å fungere over tid. Dette er mange steder ikke tilgjengelig, eller arealene brukes til annen produksjon og krever omlegging.
- Forslag til løsning:
 - Vi ser på et generelt regelverkskrav om tilgang til uteareal som urealistisk og uønsket av hensyn til både dyrevelferd og bærekraft. Målkonfliktene er for store i alle praktiske tilpasninger vi har sett på.

- For at flere fjørfe skal få tilgang til uteareal foreslår vi å etablere en merkeordning for frilandskylling, frilandsegg og frilandskalkun. Merkeordningen bør baseres på krav og vilkår som utarbeides i samarbeid mellom næring og myndigheter. Vi foreslår at merkeordningen administreres av Stiftelsen norsk mat.
- Øke satsningen på økologisk produksjon. For de ulike økologiske animalske produksjonene er det økologiske egg som har den markedsmessige største andelen på ca. 6,4% av solgte egg i 2022, og 7,7 % av verpehønene. Det kan tyde på at økologiske egg både er en produksjon markedet etterspør og en produksjon produsentene trives og lykkes med.

Meldingen bør belyse lys til fjørfe

- Mål: fjørfe skal ha behagelig lys som bidrar til trivsel og naturlig adferd
- Beskrivelse:
 - Lys er en av de aller viktigste faktorene i det fysiske miljøet til dyra. Lys styrer oppverping og adferden til fjørfe og har effekt på fjørdrakt. Fjørfe oppfatter lys på en annen måte enn mennesker og ser flimring fra lyskilder der mennesker opplever lyset som konstant. Fjørfe påvirkes også av UV-lys.
 - Fjørfe er så følsomme at variasjoner i strømmettet kan påvirke også det som er solgt som flimmerfritt lys.
 - Det er lite kunnskap og erfaring på verdensbasis knyttet til daglys til verpehøns, i oppal og til kalkun. I dag henter produsenter med spesiell interesse for lys kunnskap fra det som er gjort av forskning på papegøyer.
- Praktisk tilpasning:
 - Alt fjørfe:
 - Flimmerfrie lyspærer
 - Bruk av lysmåler
 - Installere lyssystemer der man kan justere spekter, lux, lumen og UV
 - Slaktekylling:
 - Fullspekterlys/dagslysspekter
 - Vinduer eller annet lysinnslipp
- Effekt på dyrevelferd:
 - Lys har effekt på dyras fjørdrakt, og særlig for verpehøns er lysstyring viktig for adferd.
 - Slaktekylling: Dagslys fra vinduer har positiv effekt på aktivitet hos slaktekylling, mer variert adferd, mer lek og mindre haltheter.
- Kunnskapsbehov:
 - Vi trenger mye mer kunnskap om lys til verpehøns, oppal og kalkun.
- Målkonflikter avhenger av praktisk tilpasning:
 - Flimmerfrie lyspærer har en investeringskostnad dersom pærer må byttes før de er brukt opp. Riktig overgangstid vil ivareta det.
 - Lysmåler som brukes av rådgivere og tilsynsmyndigheter har ingen målkonflikter.
 - Lyssystemer med stor grad av mulighet for styring er kostbart, og vi vet ikke hvor vanlig det er og heller ikke hvor mye det kan koste å installere et slikt anlegg.
 - Dagslys gjennom vinduer i eksisterende bygg er kostbart.
- Forslag til løsning:
 - Det er et ønske om å gi dyra lys som gir økt trivsel, men det helt avgjørende å unngå utilsiktede negative konsekvenser for dyrevelferden når nye lysregimer innføres. Ettersom lyskvalitet har så stor effekt på dyras adferd, advarer vi mot å innføre krav før kunnskapen foreligger.
 - Vi trenger mer forskning på lys til verpehøns, oppal og kalkun. I dag henter produsenter med spesiell interesse for lys kunnskap fra det som er gjort på papegøyer.
 - Det bør bli standard med vinduer i nye bygg til slaktekylling. Vår erfaring er at vinduer mellom vinterhage og huset fungerer bra. Dersom det blir et tilbakevirkende krav om vinduer i eksisterende bygg, vil det kreve økonomisk støtte.

Meldingen bør belyse plukking og transport

Vi viser til innspill fra Animalia, KLF og Nortura.

Meldingen bør belyse daggamle kyllinger

Vi viser til innspill fra Animalia, KLF og Nortura.

Kapittel 3 Sau og geit

Velferd for sau og geit er relativt lite framme i samfunnsdebatten om dyrevelferd. Det kan skyldes at sau og geit har store dyrevelferdsfordeler knyttet til lang beitesesong med mulighet for naturlig liv mange måneder i året, enten på innmarksbeiter eller i utmark. Men med stor grad av frihet og naturlig liv følger det også risiko, og rovdyrproblematikken påvirker dyras velferd på beite. Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag mener rovdyrpolitikken er svært betydningsfull for dyrevelferden på beite.

Rundt om i landet finnes det mange ulike løsninger for å sikre god velferd for sau og geit i innefôringsperioden, og fremtidens regelverk bør gi mulighetsrom for å fortsette med variert produksjon og ulike løsninger. Generelt mener vi at rutiner for bruk av areal i plasskrevende perioder bør beskrives i gårdens dyrevelferdsplan. Dette er særlig viktig der arealet er under 1,2 kvm/dyr. En dyrevelferdsplan bør også beskrive vurdering av beitedyktighet før beiteslipp. Vi mener at næringa bør bli flinkere til å bruke utearealer til sau utenom beitesesong. For å få til dette blir god rådgivning om sau viktig, og vi ønsker dyrevelferdsprogram for sau, der kurs i dyrevelferd er obligatorisk, velkommen.

Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag er opptatt av velferd for sau og geit og hvordan den kan videreutvikles til å bli enda bedre. Under har vi omtalt noen temaer vi mener det er viktig at meldingen belyser i denne sammenhengen.

Meldingen bør belyse areal til sau

- Mål: god plass til sau
- Beskrivelse:
 - Sau er det av våre husdyr som tilbringer mest tid ute enten på innmarksbeiter, utmarksbeiter eller utegang, med påfølgende mulighet for naturlig adferd. Det er ikke uvanlig at sau har tilgang til utearealer hele året da sau tåler lave temperaturer godt. Noen steder holdes sau ute hele året etter tillatelse fra Mattilsynet. Vanligste driftsform er likevel at sau har en relativt lang innefôringsperiode på 5-8 måneder.
 - Det er ikke et spesifisert arealkrav for sau i regelverket for konvensjonell produksjon, og kanskje derfor er det manglende kunnskap om dagens status for sauens tilgang på inneareal. Anbefalinger knyttet til nybygg støttet av Innovasjon Norge er 0,9 kvm/sau (gitt drenerende gulv), men det finnes trolig besetninger med høyere dyretetthet, og vi vet at mange har vesentlig større areal.
 - Dyretetthet er et viktig spørsmål i dyrevelferdsdebatten. Røktefaktoren er helt avgjørende for hvordan arealet fungerer. Tilgang på ressurser er vel så viktig for dyrevelferden som selve størrelsen på arealet for å unngå konfliktsituasjoner blant dyra og hindre unødvendige rangkamper og tapere.
- Praktisk tilpasning for å øke areal der det er nødvendig:
 - Redusere antall dyr i eksisterende bygningsmasse.
 - Tilbygg/nybygg.
 - Tilgang til uteareal:
 - fri tilgang direkte fra fjøset
 - opprette utegang med leskur
 - regelmessig lufting på fine vinterdager
- Effekt på dyrevelferd:
 - Større inneareal vil gi økt mulighet for naturlig adferd, fri bevegelse, liggeplass (sau ligger stor del av døgnet), mosjon, mulighet for å unngå konfliktsituasjoner, opprettholde individualavstand, og bedre legge til rette for at dyra skal kunne ta valg. Sau har stor grad av synkronisert adferd. Men ikke bare størrelsen på arealet har betydning.

- Bingeutforming, fôringsregime, utforming av og antall eteplasser, gulvtype, gruppestørrelse og totalareal har effekt på bruken av arealet. Bonden er derfor den viktigste faktoren for dyras velferd.
- For høy dyretetthet gir langvarig stressrespons som går utover immunforsvar, fôropptak og tilvekst.
- Tilgang til uteareal i innefôringsperioden:
 - øker trivsel, dyra får god kondisjon, redusert smittepress, gir mer variert miljø og mulighet for utløp for naturlig adferd. Erfaring har vist at det gir mindre behov for fødselshjelp og færre dødfødsler.
 - Avhengig av klima og topografi kan utearealer flere steder ha utrivelige forhold som gjør at trivsel ute er svært lav.
- Kunnskapsbehov:
 - Mangler kunnskap om hva som er dagens status i norsk sauehold.
 - Mangler kunnskap om effekten av ulike gruppestørrelser og totalareal på sauens velferd. Forskning fra andre land er i liten grad relevant for norske forhold på grunn av ulike driftsformer.
- Målkonflikter avhenger av praktisk tilpasning (målkonfliktene er for komplekse og omfattende til å dekkes fullstendig i et høringsinnspill. Vi kan utdype videre i et møte med departementet):
 - Mange steder vil det ikke være praktisk mulig å opprette alternative oppstallingsløsninger, opprette luftegårder eller økonomi/plass til å sette opp tilbygg eller nye driftsbygninger. Da er redusert produksjon eneste løsning for å øke arealet for dyra.
 - Redusert produksjon og utnyttelse av gårdens ressurser, eller behov for utvidelser vil være kostbart i form av store investeringer og/eller redusert produksjon med påfølgende bortfall av økonomisk forsvarlighet i en produksjon som allerede er økonomisk presset. Det vil gi nedleggelse, som igjen påvirker produksjon, arealbruk, ressursutnyttelse og kulturlandskapet.
 - Utegang gjennom hele året øker smittepress på arealene. Dette krever økt tilgang til andre vår- og høstbeiter.
- Forslag til løsning:
 - Det er nødvendig å kartlegge dagens status for å vurdere effekt av et krav på andre målområder, eksempelvis driftsøkonomi, struktur og produksjon.
 - Ved vurdering av areal til sau må man se på sammenheng mellom totalareal, gruppestørrelse og areal per individ. Det bør finnes klare anbefalinger for minimumsareal, og vi mener at et arealkrav i eksisterende bygg ikke kan overskride det som har er lagt til grunn da bygget ble satt opp. Det vil være 0,9 kvm/søye dersom det bygget har fått støtte fra Innovasjon Norge. Dersom det kommer andre arealkrav, må disse gjelde ved nybygg og følges av investeringsmidler.
 - Vi anbefaler at det blir krav om at alle sauebruk som har under 1,2 kvm/søye har en velferdsplan som beskriver hvor stort areal hver sau har i innefôringsperioden, samt hvordan sauens behov for økt plass ved høydrektighet og lamming ivaretas ettersom sauens arealbehov varierer veldig gjennom driftsåret.
 - Rådgivning for å øke bruken av tilgang til utearealer bør iverksettes. Man kan også vurdere om det skal gis investeringstilskudd for å etablere luftegårder.

Meldingen bør belyse fleksible løsninger for velferdsbinger til sau og geit

- Mål: ivareta individer og grupper av dyr som trenger særskilt tilsyn og oppfølging
- Beskrivelse:
 - Sau og geit er relativt små drøvtyggere som er enkle å håndtere i innefôringsperioden, og de utgjør sjeldent HMS-risiko for røkter (unntak kan være vær og bukk.). Dette gjør det mulig med fleksible løsninger for gruppeinndeling, bingeskiller og oppfølging av dyr som trenger særskilt tilsyn, eksempelvis grupper med høydrektige dyr med mange foster, sau/geit og lam/kje rundt tidspunktet for lamming/kjeing, og syke eller skadde dyr.
 - Både sau og geit er flokkdyr som foretrekker å holdes i nærhet til artsfrender.
- Praktisk tilpasning:
 - Grinder og liknende kan settes opp både utenfor og innenfor innredning.

- Egne binger til individ/grupper som trenger ekstra oppfølging.
- Effekt på dyrevelferd:
 - Bidrar til at det gis nødvendig oppmerksomhet og ressurser til dyr som trenger ekstra oppfølging.
- Kunnskapsbehov:
 - Kan være behov for å øke kunnskapen hos produsentene gjennom å ha dette med i læringsmål i et kompetansekrav.
- Målkonflikter:
 - Kan føre til behov for investeringer der det i dag ikke er mulighet for å gi dyra tett og varmeisolerende underlag i en velferdsbinge i nærhet til de andre dyrene.
- Forslag til løsning:
 - Det bør være krav om at det i sykebinger skal mulighet for tett og varmeisolerende liggeunderlag, og bingen må ha en viss størrelse. Det må være mulig å tilby trekkfritt miljø og varme i bingen.
 - Det bør beskrives i en velferdsplan hvordan høydrektige dyr med mange foster identifiseres og ivaretas særskilt i en velferdsbinge, enten alene eller i en mindre gruppe. Det samme gjelder hvordan man ivaretar dyr som trenger særskilt tilsyn slik at hensynet til dyrets behov for nærhet til flokken ivaretas.
 - Areal og ressurser ved lamming og kjeing bør omtales særskilt i en velferdsplan.

Meldingen bør belyse lammegjemme

- Mål: gi lammene mulighet til å trekke seg unna voksne dyr i perioden mellom lamming og beiteslipp.
- Beskrivelse:
 - Lammegjemme er en bingebing eller avdeling for lam, med liten nok inngangsåpning til at lammene kan gå fritt inn og ut, mens de voksne sauene ikke kommer inn.
 - Her gis lammene tilgang til egen liggeplass med tett og varmeisolerende underlag, og mulighet for støtteføring med kraftfôr og/eller melk.
- Praktisk tilpasning:
 - Skille av en del av arealet i hver bingebing.
 - Utvide med midlertidige arealer.
- Effekt på dyrevelferd:
 - Ivaretar lammenes behov for næringstilgang dersom søya har lite melk, avlaster søya, gir lammene tilgang til å ro og tilflukt fra andre søyer. Særlig er effekten stor der dyrene går inne en periode etter lamming før beiteslipp.
 - Erfaring viser at det bidrar til økt trivsel for lammene.
- Målkonflikter:
 - Kan være vanskelig å etablere i eksistenser fjøs der arealet er lite. Behov for investeringer er vanskelig å bære økonomisk i en allerede økonomisk presset produksjon.
- Forslag til løsning:
 - Bør etableres som praksis i nybygg og omtales i en velferdsplan der det er vanskelig å etablere et fast gjemme.
 - Det må gis nødvendig investeringsstøtte.

Meldingen bør belyse kopplam

- Mål: Balansere hensynet til velferd for søya og ønsket om at alle lam skal få gå med søya. Sikre at alle lam blir ivaretatt på en god måte.
- Beskrivelse:
 - Kopplam er lam som ikke går sammen med og drikker melk fra søya, men som føres opp med melk gitt fra automat eller flaske. Slik føring er aktuell dersom søya får flere lam enn hun klarer å føre fram, har lav melkeproduksjon, støter lammene fra seg eller søya skades eller dør.
 - Uavhengig av kullstørrelse vil det alltid kunne oppstå situasjoner i et sauehold som gjør at enkelte lam ikke kan få melk direkte fra moryret eller andre søyer, og må ivaretas som kopplam/flaskelam.
- Praktisk tilpasning:

- Kullutjevning/adopsjon mellom søyer med mange lam og søyer med få lam (avhenger av at man har søyer å fordele lam til, dvs dyr som lammer omtrent samtidig).
- Systematisk oppdrett av kopplam fra søyer med mer enn to til tre lam, avhengig av kapasiteten til søya.
- Opprette egen/egne avdelinger for kopplam der de ivaretas særskilt.
- Fortsette avl for å redusere prevalensen av søyer med flere enn tre lam.
- Effekt på dyrevelferd:
 - Det er en belastning for søyer å bære fram og føre fram store kull. Både redusert lammetall og kullutjevning/kopplamoppdrett vil redusere belastningen på dyrene, men i ulik grad for de ulike tilpasningene.
 - Kopplam kommer ikke på utmarksbeite ettersom morløse lam mestrer beitesituasjon i utmark dårlig og er sårbare.
 - Gode kopplamavdelinger med rutiner for sikker råmelkstildeling, god hygiene, parasittbehandling, vaksinerings og beitetilgang gir lammene mulighet til å utøve naturlig adferd og ivaretar hensynet til god helse.
- Målkonflikter:
 - Å redusere antall lam i søya reduserer effektiviteten og øker klimagassutslipp per produsert enhet ettersom man vil trenge flere mordyr for å produsere samme antall lam.
 - Oppdrett av kopplam er arbeidskrevende for bonden, og fører til at dyr går hjemme på beite gjennom beitesesongen ettersom man ikke kan slippe kopplam på utmarksbeite.
- Forslag til løsning:
 - Oppstalling og oppdrett av kopplam bør beskrives i en velferdsplan. Dette gjelder både for de som har organisert oppføring der kopplam er en del av driftsplanen, og for de som kun har enkelte kopplam. Planen bør omtale råmelkstilgang, melketildeling og avvenning, kraftførtilgang, grovførtilgang, vann, oppstallingsforhold og tilgang til miljø som stimulerer til lek, liggeunderlag, beite/luftegårder, vaksinerings og parasittbehandling. Det bør tydeliggjøres i regelverket at det er krav om beite/lufting for kopplam.
 - Fortsette det gode arbeidet med systematisk avl for å redusere prevalensen av søyer med mer enn tre lam.

Meldingen bør belyse dyrevelferd for sau og geit på utmarksbeite

- Mål: bedre dyrevelferd på beite gjennom å redusere tap på beite
- Beskrivelse:
 - Norge er blant de landene i Europa hvor beiteressursene i utmark betyr mest for landets matproduksjon. Det slippes årlig ca. 1,9 millioner sau og lam, 260 000 storfe, 58 000 geiter på utmarksbeite i Norge. Disse husdyrene høster fôrressurser i utmarka som tilsvarer det man ville måtte bruke 10 % av Norges fulldyrkede areal for å produsere.
 - Meldingen må legge Stortingets rovdyrforlik til grunn for beitebruk i utmark. Rovdyrforliket er et kompromiss som både skal sikre levedyktige rovdyrbestander og beitebruk i utmark. Det todelte målet bygger på tre sentrale forutsetninger. Den første forutsetningen er bestandsmål for hver enkelt rovdyrart. Den andre forutsetningen er arealdifferensiert forvaltning. Den tredje forutsetningen er full erstatning til dyreeier når husdyr blir drept eller skadet av rovdyr.
 - Arealdifferensiert forvaltning innebærer inndeling i beiteprioriterte soner og rovdyrsoner for jerv, gaupe, bjørn og ulv. I sum dekker rovdyrsonene 55 % av Norges fastland. Det er innenfor disse rovviltsonene bestandsmålet om antall årlige ynglinger skal nås. I rovviltsonene skal beitebruken tilpasse seg tilstedeværelsen av rovdyr. I beiteprioriterte soner skal ikke rovdyr utgjøre et skadepotensial. Formålet her er nettopp å skape forutsigbarhet for beitebrukerne og redusere konflikten.
 - Rutiner ved beiting varierer i landet med kultur, topografi, rettigheter, gjerderegler, nasjonalparker, CWD-soner, sambeiting med andre arter, klima. Det vanligste er at sau beveger seg i et relativt fast område, i små familiegrupper bestående av søya med lam. Det er krav om ukentlig tilsyn, og i mange områder er bruk av saltstein viktig for tilsynet og gjeting av dyra.

- Faste bestander av ulv og bjørn utelukker tradisjonelt sauehold med frittgående beiting i utmark. Tapene av sau på utmarksbeite varierer fra ingen tap til opp mot 50 % tap i ekstremtilfeller som følge av angrep store rovdyr. I beiteområder med lite rovdyr ligger tapene på utmarksbeite i snitt ned mot 3 prosent. Det betyr at det største enkeltproblemet i mange beiteområder er tap og skader som følge av fredet rovvilt.
- Selv om tap som følge av sykdom ofte er mindre på utmarksbeite enn ellers i året, er sykdom eller skade også årsak til tap på beite. Sykdom som kan gi tap på beite kan være mangelsykdommer, flåttbårne sykdommer, bakteriesykdommer i jur, tarm eller lunge, forgiftninger eller parasitter.
- Trafikkuhell, jaging fra hund og andre ulykker kan også føre til tap.
- Melkegeiter beiter stort sett i store flokker i nærheten av fjøset eller stølen, og melkes to ganger i døgnet. Det er heller ikke uvanlig at de er inne om natta. Dette gjør at en del av velferdsrisikoene man ser hos sau og ammegeit på beite ikke er relevante for melkegeit.
- Praktisk tilpasning
 - Øke bruken av elektronisk overvåkingsutstyr på utmarksbeite.
 - Redusere rovdyrangrep gjennom aktiv rovdyrforvaltning, tiltak for tidlig varsling av rovdyr som går inn i beiteområder, felling av rovdyr som gjør skade på beitedyr, samt tilskudd til forebyggende tiltak som gjerder.
 - Redusere rovdyrangrep i rovdyrsoner gjennom forsinket beiteslipp, tidlig nedsanking eller alternativer beiteområder.
 - Håndheve Lov om hundehold, og båndtvang i særdeleshet.
- Effekt på dyrevelferd:
 - Alle tiltak som kan bidra til mindre sykdom, færre skader og lavere dødelighet vil bidra til bedre dyrevelferd. Særlig vil det å redusere rovdyrtapet vil spare beitedyra for store lidelser.
- Kunnskapsbehov:
 - Det er behov for økt kunnskap om hva sau og lam dør av på utmarksbeite, samt hvordan hendelser kan forebygges, oppdages og varsles tidlig både på individnivå og besetningsnivå.
- Målkonflikter avhenger av praktisk tilpasning:
 - Målkonflikten mellom rovdyr og beitedyr er håndtert av Stortinget gjennom sitt rovdyrforlik. Meldingen bør ikke mene noe om rovdyrpolitikken, men kan belyse dyrevelferden til beitedyr som beiter i utmark hvor det er rovdyr.
 - Sau beiter i familiegrupper og ikke store flokker. Gjeting i en form som gir samme grad av oversikt og kontroll med dyra som i inneførsperioden er helt urealistisk
- Forslag til løsning:
 - Det viktigste enkelttiltaket for å forebygge tap på utmarksbeite er å forvalte rovviltbestandene slik at de ikke øker utover bestandsmålet.
 - I tillegg bør det opprettes et system for umiddelbar varsling når rovdyr vandrer inn i område med mye beitedyr.
 - Det bør beskrives i en velferdsplan hvordan man vurderer hvert enkelt dyrs beitedyktighet før beiteslipp. Planen bør omtale hvordan man vurderer livskraftigheten til lam og søyer, foretar individuell holdvurdering og for lammene også en vurdering av muskelmasse. Velferdsplanen bør omtale når dyr bør holdes hjemme fra utmarksbeite og hvordan velferden til slike dyr ivaretas (eksempelvis mastitter, redusert melkeproduksjon, magre dyr, halte dyr ol).
 - Øke bruk av elektronisk overvåkingsutstyr og sensorteknologi som kan bidra til å forenkle tilsyn med dyra, gjeting og sanking av dyr på beite. Teknologien må være økonomisk tilgjengelig.

Meldingen bør belyse helsetjeneste for geit

- Mål: bidra til å ivareta helse og velferd i den norske geitepopulasjonen
- Beskrivelse:
 - Det finnes helsetjeneste for svin, fjørfe, sau og storfe. Alle disse ligger under Animalia og bidrar med koordinering av sykdomsforebyggende innsats på tvers av aktørene i næringa, og kunnskap om dyrehelse, dyrevelferd, rådgivning og beredskap ved hendelser knyttet til de ulike dyreartene. Det finnes i dag ikke noen

helsetjeneste for geit. Det skyldes hovedsakelig at det er omsetningsmidler for kjøtt som finansierer helsetjenestene, supplert med omsetningsmidler for melk. Volumet av produkter fra geit gjør at samme finansieringsmodell ikke dekker utgiftene til en helsetjeneste.

- I 2001-2014 ble det gjennomført et prosjekt Friskere geiter der det ble lagt ned stor arbeidsinnsats og store ressurser for å løfte helsa hos norske melkegeiter. Det har i tiden etter prosjektet blitt mer vanlig med hobbybesetninger og ammegeitprodusenter. Disse dyregruppene var ikke med i prosjektet Friskere geiter, og man har liten oversikt over helsestatus i disse besetningene. Det har de siste årene vært påvist flere tilfeller av saueskabbmidd og CAE i andre besetninger enn melkegeit. Det er behov for å øke arbeidet med helse og velferd hos geit.
- Det drøyt 250 geitemelkbesetninger og nesten 1000 ammegeitbesetninger i Norge.
- Praktisk tilpasning:
 - Se forslag til løsning.
- Effekt på dyrevelferd:
 - Helse er en viktig del av velferdsbegrepet, og gjennom systematisk forebygging og oppfølging for en frisk populasjon vil dyra ha god helse.
 - Etablering av egne dyrevelferdsprogrammer har vært prioriterte oppgaver i alle etablerte helsetjenester for å forbedre og dokumentere velferden.
- Kunnskapsbehov:
 - En helsetjeneste for geit vil bidra svært positivt for kunnskap om geitas helse og velferd, og hvordan man skal ivareta den gode geitehelsa framover.
- Målkonflikter:
 - Produksjonen og omsetning av geitekjøtt er lav. Omsetningsmidler fra produkter på geit vil ikke finansiere en helsetjeneste. Det er derfor behov for annen finansiering av et slikt tiltak.
- Forslag til løsning:
 - Sette av midler over jordbruksavtalen slik at det kan opprettes en stilling i Animalia for å etablere helsetjeneste for geit.

Meldingen bør belyse gode hus for geit

- Mål: gode oppstallingsforhold for geit
- Beskrivelse:
 - Geiter holdes ofte i områder der det er begrenset mulighet for annen jordbruksproduksjon, og holdes store deler av året på beite. Geiter går løse sammen i binger der det ofte er hyller eller plataer å klatre på i tillegg til gulvarealet. Geiter er aktive dyr, og det er vanlig å tilby dyrene miljøberikelser i form av for eksempel plataer, hyller, kløborster og/eller kvister til å gnage på.
 - Det er ikke et spesifisert arealkrav for geit i regelverket for konvensjonell produksjon, og kanskje derfor er det manglende kunnskap om dagens status for geitenes tilgang på inneareal.
 - Dyretetthet er et viktig spørsmål i dyrevelferdsdebatten. Røktefaktoren er likevel helt avgjørende for hvordan arealet fungerer. Utforming av arealet og tilgang på ressurser er vel så viktig for dyrevelferden som arealstørrelsen, for å unngå konfliktsituasjoner blant dyra og hindre unødvendige rangkamper og tapere.
- Praktisk tilpasning for å øke areal der det er nødvendig:
 - Redusere antall dyr i eksisterende bygningsmasse.
 - Tilbygg/nybygg.
 - Tilgang til uteareal:
 - fri tilgang direkte fra fjøset
 - opprette utegang med leskur
 - regelmessig lufting på fine vinterdager
- Effekt på dyrevelferd:
 - Større inneareal vil gi økt mulighet for naturlig adferd, fri bevegelse, liggeplass, mosjon, mulighet for å unngå konfliktsituasjoner og opprettholde individualavstand, og bedre legge til rette for at dyra skal kunne ta valg. Geit har stor grad av synkronisert adferd. Men ikke bare størrelsen på arealet har betydning.

- Bingeutforming, fôringsregime, utforming av og antall eteplasser, gulvtype, gruppestørrelse og totalareal har effekt på bruken av arealet. Bonden er derfor den viktigste faktoren for dyras velferd.
- For høy dyretetthet gir langvarig stressrespons som går utover immunforsvar, fôropptak og tilvekst.
- Tilgang til uteareal i innefôringsperioden:
 - øker trivsel, dyra får god kondisjon, redusert smittepress, gir mer variert miljø og mulighet for utløp for naturlig adferd. Erfaring har vist at det gir mindre behov for fødselshjelp og færre dødfødsler.
 - Avhengig av klima og topografi kan utearealer flere steder ha utrivelige forhold som gjør at trivsel ute er svært lav.
- Kunnskapsbehov:
 - Mangler kunnskap om status for arealstørrelse og -utforming i de ulike produksjonsformene. Det er noe bedre oversikt for melkegeit enn ammegeit.
 - Det finnes mye erfaringsbasert kunnskap hos produsentene, men det finnes lite forskning på hvordan velferden hos geit påvirkes av ulike gruppestørrelser, miljøberikelser og areal.
- Målkonflikter avhenger av praktisk tilpasning og behov for endring:
 - Mange steder vil det ikke være praktisk mulig å opprette alternative oppstallingsløsninger, opprette luftegårder eller økonomi/plass til å sette opp tilbygg eller nye driftsbygninger. Da er redusert produksjon eneste løsning for å øke areal per individ.
 - Redusert produksjon eller behov for utvidelser vil være kostbart i form av store investeringer og/eller redusert produksjon med påfølgende bortfall av økonomisk forsvarlighet. Det vil gi nedleggelse, som igjen påvirker produksjon, arealbruk, ressursutnyttelse og kulturlandskapet.
- Forslag til løsning:
 - Det er nødvendig å kartlegge dagens status for å vurdere effekt av spesifikke arealkrav på andre målområder, eksempelvis driftsøkonomi, struktur og produksjon.
 - Det er viktig at erfaringsbasert kunnskap samles inn og legges til grunn sammen med eventuell forskning.
 - Ved vurdering av areal til geit må man se på sammenheng mellom totalareal og gruppestørrelse og areal per individ. Det bør finnes klare anbefalinger for minimumsareal og vi mener at 0,9 kvm/geit kan legges til grunn.
 - Vi anbefaler at det blir krav om at alle geitebruk som har under 1,2 kvm/geit har en velferdsplan som beskriver hvor stort areal hver geit har i innefôringsperioden, når dyra er høydrekte og ved kjeing. Det bør være et eget areal for oppstalling/oppfôring av kje.
 - Rådgivning for å øke bruken av tilgang til utearealer bør iverksettes.
 - Man kan også vurdere om det skal gis investeringstilskudd for å etablere luftegårder.

Meldingen bør belyse framfôring av kje

- Mål: øke framfôring av kje
- Beskrivelse:
 - I ammegeitproduksjon er framfôring av kje grunnlaget for produksjonen.
 - I geitemelkproduksjonen er melka hovedproduktet og per i dag er det mange kje som ikke fôres fram til slakt, men avlives kort tid etter fødsel. Dette skyldes blant annet at geitefjøs ofte er bygget med plass til geiter og påsett kje uten areal til framfôring av kje til kjøtt, ettersom det for mange er ulønnsomt å drive geitekjøttproduksjon på melkeraser.
 - Kjekjøtt er et eksklusivt produkt som assosieres med premiumsegmentet. Markedet for kjekjøtt er foreløpig nisjepreget og skjer hovedsakelig gjennom direkte salg fra bonde til forbruker eller restauranter. Det innebærer at det i dag er et begrenset marked for omsetning, samt behov for særskilt interesse og kompetanse hos bonden for salg og markedsføring for å lykkes.

- Praktisk tilpasning (forutsetter at man lykkes med å gjøre markedet for kje kjøtt og produksjonen lønnsom, enten gjennom økt omsetning ved direktesalg eller via varemottaker og ut i dagligvarehandelen i tillegg til økonomiske støtteordninger):
 - Øke framføring av kje i melkegeitbesetningene.
 - Selge kje for framføring til andre besetninger.
 - I større grad bruke kje som landskapspleiere i sommersesongen.
- Effekt på dyrevelferd:
 - Tiltaket har ingen effekt på dyrevelferd, men er et dyreetisk spørsmål.
- Kunnskapsbehov:
 - Det trengs kunnskap om hvordan man kan øke betalingsviljen hos forbruker slik at et eksklusivt produkt blir mer lønnsomt.
- Mållkonflikter avhenger av praktisk løsning
 - Mange steder vil det ikke være praktisk mulig å opprette alternative oppstallingsløsninger, opprette luftegårder eller økonomi/plass til å sette opp tilbygg eller nye driftsbygninger. Da er redusert produksjon eneste løsning.
 - Redusert produksjon eller behov for utvidelser vil være kostbart i form av store investeringer og/eller redusert produksjon med påfølgende bortfall av økonomisk forsvarlighet. Det vil gi nedleggelse som igjen påvirker produksjon, arealbruk, ressursutnyttelse og kulturlandskapet.
 - Dersom kje skal holdes for landskapspleie vil det kunne bli økt behov for fysiske eller elektroniske gjerder, som begge krever både investeringer og oppfølging. Det er i tillegg til investeringskostnader vesentlige driftskostnader ved bruk av elektroniske gjerder. Fysiske gjerder er i noen områder uønsket eller ulovlig og vil ikke kunne settes opp.
 - Slaktevektene vil ikke kunne forsvare kostnader ved oppføring av kje til >5kg. Det må trolig til et vesentlig tilskudd for å gjøre produksjonen lønnsom dersom man ikke kan selge kjøtt direkte fra bonde til forbruker.
- Forslag til løsning (forutsetter at man lykkes med å gjøre markedet for kje kjøtt og produksjonen lønnsom, enten gjennom økt omsetning ved direktesalg eller via varemottaker og ut i dagligvarehandelen I tillegg til økonomiske støtteordninger):
 - Justere slaktestilskudd for kje over 5 kg (i praksis må dyra fores fram i to måneder for å oppnå den slaktevekta).
 - Stimulere til bygging av geitefjøs med plass til framføring, enten i spesialiserte besetninger eller på eksisterende bruk. Det må gis investeringsstøtte til dette.
 - Øke støtte til elektroniske gjerder slik at det blir mer lønnsomt å holde geit som landskapspleiere.

Kapittel 4 gris

Gris er den husdyrproduksjonen som de siste årene har fått mest oppmerksomhet i dyrevelferdsdebatten både i media og i det politiske søkelyset. Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag er opptatt av velferd for grisen, og har i liten grad kjent oss igjen i det bildet som ulike pressgrupper har ønsket å tegne av norsk svinenæring. Det er derfor svært viktig at meldingen går inn i de faktiske forhold når velferd for gris i norsk svinproduksjon skal videreutvikles, og man må skille mellom det som er brudd på regelverket og der man mener regelverket bør utvikles videre.

I Norge har all gris krav på tilgang på miljøberikelser, tett liggeunderlag, det er forbud mot halekupering, og kastrering gjennomføres av veterinær med bedøvelse og langtidsvirkende smertelindring. Grisungene skal gå minst fire uke med purka, og gjennomsnittlig avvenningstidspunkt for smågris er 33,2 dager. Det er løsdriftskrav for purker. Vi har også et krav om deltakelse i dyrevelferdsprogram som sikrer at det regelmessig gjøres en velferdsvurdering i samråd med veterinær i alle besetninger.

Selv om vi har et strengt regelverk for hold av svin mener vi det er riktig at velferden fortsetter utviklingen og stadig blir bedre. Vi mener det er riktig å utvikle dyrevelferden for gris innendørs, slik at dyra får tilgang til mer variert miljø, som gir økt trivsel og stimulerer til naturlig adferd. Vi mener at purker ikke skal fikses, de bør få større plass og diegivende purker bør ha mulighet til å ligge mykt så lenge det ikke gir utilsiktede negative konsekvenser for dyrevelferden. Økt areal er et

svært kostbart dyrevelferdstiltak. Tilgang til uteareal mener vi kan være en berikelse under gitte forutsetninger, og kan være aktuelt for en mindre del av norsk svineproduksjon.

Under har vi omtalt noen temaer vi mener det er viktig å omtale i en dyrevelferdsmelding når retningen i utvikling av dyrevelferd i svinenæringa skal settes.

Meldingen bør belyse oppstalling av gris (tilgjengelig inneareal, liggeunderlag til diegivende purker)

- Tilgjengelig innendørsareal
 - Mål: bedre plass til gris
 - Beskrivelse:
 - Oppstalling av gris har vært gjenstand for mye oppmerksomhet i dyrevelferdsdebatten de siste årene
 - Dagens arealkrav er utformet prinsipielt ulikt for ulike dyregrupper av gris. For ungpurker og purker er kravet per individ sett i sammenheng med antall dyr i bingen (reduisert arealkrav med økende gruppestørrelse), mens arealkrav for smågris og slaktegris er knyttet til areal per individ etter størrelse på dyret, uavhengig av gruppestørrelse.
 - Dagens arealkrav i fødebinger er 6 kvm med korteste side 1,8 m. Fødebinger som bygges i dag har oftest et totalareal på 7,5-9,5 kvm fordi mange bruker fødebingen som en kombinasjonsbinge der smågrisen går igjen i bingen etter avvenning. Skal bingen kun brukes som fødebinge, bygges den ofte inntil 7,5 kvm.
 - Praktisk tilpasning til økt inneareal:
 - Økt areal per gris: kan løses ved å redusere antall gris i bingen (=redusere produksjonen) eller bygge nytt/bygge tilbygg (=investere)
 - Økt tilgang til totalareal: uten å øke areal per gris kan større totalareal oppnås ved å oppstalle gris i større grupper.
 - Effekt på dyrevelferd:
 - Resultater fra et av forsøkene i prosjektet «Griseløftet» har vist redusert forekomst av halesår både ved økt totalareal og ved å økt areal per individ. Det kan bety at både økt areal per individ og økt tilgang til totalareal bedrer dyrevelferd og dyras mulighet til å tilfredsstillere sine adferdsbehov.
 - Etablering av større grupper krever blanding av dyr fra ulike grupper, som gir uro og slåssing fram til ny rangordning er etablert.
 - Det er usikkerhet knyttet om større grupper av svin kan føre til økt stress ved at rangordning ikke blir etablert.
 - Oppstår det halebiting i en storbinge blir flere dyr berørt enn oppstalling i mindre grupper.
 - Store grupper gjør det mer krevende for røkter å oppdage enkeltindividers med særskilte behov.
 - Større totalareal gir bedre plass til å variere miljøet gjennom for eksempel å sette opp levegg/skjul i bingen, som igjen er positivt for dyra
 - Fødebinger på 7,5-9,5 kvm gir god liggeplass til purka, smågrishjørne og mulighet for å gi fødselshjelp.
 - Behov for forskning
 - Det er gjort lite forskning på areal under norske forhold og det finnes få relevante publikasjoner.
 - Det er behov for mer forskning på dyrevelferdseffekten av ulike typer areal for ulike driftsformer (bingestørrelser, bingeutforming, gruppestørrelser, areal per dyr, fastmonterte miljøberikelser mm) for å utvikle dyrevelferden og samtidig ivareta hensynet til praktisk og økonomisk gjennomførbarhet og lønnsomhet i produksjonen.
 - Målkonflikter (målkonfliktene er for komplekse og omfattende til å dekkes fullstendig i et høringsinnspill. Vi kan utdype videre i et møte med departementet):
 - Økt areal per individ er svært kostbart: inntekt, lønnsomhet og produksjon går vesentlig ned dersom man reduserer antall gris i bingen. Kostnadene går vesentlig opp og lønnsomhet ned dersom man må investere i større bygninger (investeringsbehov i næringa ved krav om 1/3 større areal på individ blir flere mrd. kroner).

- Økt totalareal: vil kreve ominnredninger, og i noen bygg vil det være praktisk vanskelig å gjøre tilpasninger uten ombygging eller nybygg.
 - Kostnadskrevende krav vil ha struktureffekt på produksjonen.
 - Krav om større fødebinger med kort overgangstid vil tvinge gjennom fornying og investeringer på tvers av naturlig utskifting og fornying. Det vil føre til økte kostnader og reduserer verdien av allerede gjennomførte investeringer.
- Forslag til løsning:
 - Utrede om det er hensiktsmessig å innføre samme prinsipp til minimum arealkrav for alle dyregrupper etter dagens prinsipp for ungpurker og purker.
 - Det kan være riktig med en ny vurdering av minimumskrav til oppstalling av slaktegris.
 - Det bør stimuleres til å dekke kunnskapsbehovene nevnt over. Målet er å utvikle bingeutforming og inventar som bedre enn dagens standardbinger legger til rette for at grisen skal kunne ta valg og stimulerer til økt forekomst av trivselsadferd. Særlig mener vi det er viktig for slaktegris. Stimulering kan blant annet skje gjennom økning, og føringer for bruk av FFL/JA-midler.
 - Fødebinger: Øke arealkravet for fødebinger i nybygg og ved større oppgraderinger.
 - Meldingen må omtale hvordan kostbare investeringer kan gjennomføres for eksempel ved nybygg, med tilstrekkelige overgangstider, kombinert med investeringsstøtte slik at tiltak ikke går ut over næringas økonomiske bæreevne og resultatet blir redusert nasjonal produksjon og påfølgende import og dyrevelferdslekkasje.
- Mykt underlag til diegivende purker i fødebinger
 - Mål: økt liggekomfort for purker
 - Beskrivelse:
 - I mange år har mykt underlag til purket vært fremmet som viktig velferdstiltak. Mattilsynet har foreslått mykt underlag til alle griser. NIBIO utredet konsekvenser av forslaget i 2023⁴. Med bakgrunn i utredningen ser vi på et generelt krav for all gris som urealistisk.
 - Dagens forskrift stiller krav om at liggeplassen er bekvem. Strø skal brukes for å holde det rent og tørt. Frem til tilsynskampanjen i 2020 har Mattilsynet ikke krevd mykt underlag til purker verken i gjeldpurkeavdelingen eller fødebinger. I forbindelse med utarbeidelse av fagstøtten for Mattilsynets tilsynskampanje for svin oppsto det usikkerhet om det er krav til mykt liggeunderlag for purker i fødebinger i henhold til dagens forskrift, og om dagens krav til bruk av strø i fødebinger indirekte betyr at strø skal brukes i madrassliknende mengder og bidra til å gjøre liggeplassen myk.
 - Praktisk tilpasning:
 - Talle/djupstrø i gjeldpurkeavdelingen
 - Strø (gjeldpurkeavdeling og fødeavdeling): med utgangspunkt i NIBIOs utredning med 6 cm strø blir det ca. 8,6 kg strø per fødebinge og 3,5 kg per purke i fellesbinge. Dette blir ca. 0,5 tonn per fødebinge per år og 0,2 tonn per purke i fellesbinge.
 - Gummimatter (gjeldpurkeavdeling og fødeavdeling)
 - Effekt på dyrevelferd:
 - Positiv: alle tilpasninger gir økt liggekomfort med tanke på trykk fra underlaget. Muligens vil matter og talle/djupstrø ha effekt på bogsår og beinlidelser.
 - Negativ: tar bort purkas mulighet til å regulere kroppstemperatur uten å legge seg på gjødselrista. Det er utrivelig for smågrisen å ligge og die med gjødselrista som liggeunderlag. Erfaring viser at matter blir glatte og vanskeliggjør tilstrekkelig renhold og klauvslitasjen reduseres.
 - Kunnskapsbehov:

⁴ https://nibio.brage.unit.no/nibio-xmlui/bitstream/handle/11250/3063872/NIBIO_RAPPORT_2023_9_58.pdf?sequence=4&isAllowed=y

- Vi trenger mer kunnskap om vellykket bruk av gummimatter under norske forhold. Eksisterende forskning kommer fra utlandet og sammenlikner grisens preferanser for gummimatter med fullspalt.
- Målkonflikter:
 - Talle eller djupstrø:
 - Krever bruk av nye bygg dersom dette ikke allerede er løsningen i grisehuset. Grisen tåler dårlig lav hygienisk kvalitet på strøet så det er vanskelig og kostbart å få tak i tilstrekkelige mengder god nok halm/flis. Vil kun være aktuell tilpasning i noen svært få besetninger i områder med billig og lett tilgjengelig strømateriale av god hygienisk kvalitet. Et krav om talle eller djupstrø vil gjøre dagens grisehus ubrukelige, og trolig føre til avvikling av svineproduksjonen i store deler av landet.
 - Flis:
 - Usikkert om det er mulig å få tak i nok flis til å dekke behovet for 6 cm til alle purker med ukentlig utskifting av strøet. Erfaring har vist at i binger med mye strø er gjør purkene fra seg i strøet, noe som fører til stor utskifting av strø daglig. Dette er svært arbeidskrevende og er ikke forenlig med dagens metoder for håndtering av husdyrgjødsel.
 - Matter:
 - Foreløpig tilbyr ikke markedet tilgjengelige produkter som ivaretar mykhet, skliskikkerhet, hygiene og holdbarhet så seg så et krav om matter vil gi store utfordringer for å få til drifta i praksis. Investeringsbehovene blir også store og matter må byttes ofte. Dette vil fordyre produksjonen vesentlig.
 - Gummimatter vil slites, noe som kan medføre utslipp av små gummibiter i gjødsla som igjen blir spredt ut på jorden.
- Forslag til løsning:
 - Det er diegivende purker som har størst velferdseffekt av mykt liggeunderlag og det bør defineres hva som oppleves som mykt for den diegivende purka.
 - Gummimatter er den mest aktuelle tilpasningen for mange, men gummimatter vil i perioder gi redusert velferd pga varmestress. Mykt underlag kan et bidrag til for å tilby purka valgfrihet. Det må finnes holdbare produkter på markedet som ivaretar mykhet, skliskikkerhet og hygiene.
 - I prosessen med å legge til rette for mykere underlag til purker må det gis nødvendig tid til utvikling i tillegg til overgangstid og økonomi slik at tiltak ikke går ut over økonomisk bæreevne i næringa.

Meldingen bør belyse tilgang til uteareal for gris

- Mål: bedre tilgang til uteareal
- Beskrivelse:
 - Tilgang til utearealer for gris er gjentakende tema i dyrevelferdsdebatten. Argumentet for å slippe grisen ut er at utegang gir grisen bedre mulighet til å utøve naturlig adferd.
 - Stortinget har bedt Regjeringen om å utrede hvordan gris kan sikres bedre tilgang til uteareal.
 - Gris har historisk hatt liten tilgang på utearealer i Norge. Det er fordi arter som tradisjonelt holdes ute en periode av året i Norge henger sammen med de ulike artenes evne å til nyttiggjøre seg beiteressurser, dyras evne til enten å pleie eller ødelegge arealene de går på, muligheten til å hindre avrenning (forurensning) og tap av næringsstoffer (erodering) i jorda dyrene går på, sesongvariasjoner for utearealenes egnethet, klimatiske forhold som påvirker drifta og dyrevelferden ute, topografiske forhold, hvilke dyrearter som er utsatt fra smitte fra villfauna, mulighet for ivaretagelse av dyras inneklimate i klimastyrte hus eller undertrykksventilasjon, samt praktiske hensyn og effektivitet i drifta.

- I økologisk produksjon er det krav om tilgang til utearealer til grisen
- 6.9.23 ble det påvist afrikansk svinepest i den svenske villsvinpopulasjonen. Dette medfører ny og økt risiko ved utegang for gris, særlig i områder med villsvin.
- Praktiske tilpasninger:
 - Kontinuerlig tilgang til uteareal (utegangergris med leskur, eksempelvis med areal fra svenske normer (Gjefsen 2017) på 550kvm per slaktegris og 4030 kvm per årspurke med diende unger).
 - Tilgang til luftegård med støpt dekke i tilknytning til grisehuset.
 - Tilgang til uteareal en periode.
- Effekt på dyrevelferd:
 - Avhenger av hvilken praktisk tilpasning som velges.
 - Kontinuerlig tilgang til uteareal:
 - Positive effekter: Tilgang til større og mer variert miljø øker grisens mulighet til å utøve naturlig adferd, inkludert lek, matsøk, utforskning, gjørmebad, mm. Vil gi grisen et mer innholdsrikt liv.
 - Negative effekter: solskader, temperaturstress (varmt og kaldt), økt smittepress, økt risiko for skader, vanskeligere å se enkeltindividet, vanskelig å følge opp fødsler, økt smågrisdødelighet under og etter grising.
 - Tilgang til betongbelagt luftegård i tilknytning til huset:
 - Positive: tilgang til større areal og frisk luft.
 - Negative: blanding av grupper med påfølgende reorientering av rang og slåssing, mye håndtering og driving av dyr, mange overgangssituasjoner, punktering av ventilasjon og dårligere inneklime.
 - Tilgang til uteareal/beite i en periode av året:
 - Positive effekter: Tilgang til større og mer variert miljø for griser som lever på sommeren.
 - Negative effekter: mye driving og håndtering av dyr, overgangssituasjoner, blanding av grupper som gir slåssing, opplæringssituasjoner med strømgjerde, økt smittepress, risiko for skader, punktering av ventilasjon og dårligere inneklime.
- Kunnskapsbehov:
 - Det finnes ikke kunnskap om hvordan sikre godt inneklime i et klimastyrt hus dersom de punkteres med utganger.
 - Det trengs mer kunnskap om hvordan man kan beskytte utegris mot smitte.
 - Det mangler kunnskap om hvordan man skal hindre avrenning fra områder gris graver opp.
 - Det mangler kunnskap som veier dyrevelferdsfordeler som følge av utegang opp mot negative effekter som smitte og sjukdom.
- Målkonflikter avhenger av hvilken praktisk tilpasning som velges (målkonfliktene er for komplekse og omfattende til å dekkes fullstendig i et høringsinnspill. Vi kan utdype videre i et møte med departementet):
 - Kontinuerlig tilgang til uteareal:
 - Redusert tilvekst gir økt fôrforbruk og framføringstid, samt behov for økte arealer til fôrproduksjon for gris. Resultatet er økte klimagassutslipp per produsert enhet.
 - Beitearealer til gris må rulleres for å unngå opphopning av smittestoffer slik at store arealer som i dag bruker til planteproduksjon omdisponeres. Svenske normer angir 0,5 daa per slaktegris og 4,03 daa per årspurke med diende unger. Det vil beslaglegge 445 586 daa, eller 182 daa per besetning i snitt (2447 besetninger i 2021). Det gjennomsnittlige arealet på norske gårder er 252 daa.
 - Økt avrenning (forurensning) fra arealer som graves opp av grisen vil bryte med miljøregelverk.
 - Økende smittepress fra arealer som gjenbrukes og som ikke kan desinfiseres.
 - Økt forbruk av strø.
 - Risiko for smitte fra villfauna av villsvin, fugler og gnagere (afrikansk og klassisk svinepest, svineinfluensa, munn og klauvsjuka, salmonella, campylobacter, svinedysenteri, skabb, smittsom grisehoste, rødsjuka og spolorm).

- Mange steder i landet vil det ikke være gjennomførbart eller dyrevelferdsmessig forsvarlig å holde gris på denne måten hele året. Avvikling av svineproduksjon vil være resultatet.
 - Tilgang til betongbelagt luftegård i tilknytning til huset:
 - Vil kreve flytting av mange grisehus da det ikke er plass til luftegårder der husene ligger i dag. Svært kostnadskrevende.
 - Selv der det er plass rundt grisehuset vil innredningen som regel være lagt opp med bingerekker som ikke ligger inntil yttervegg, noe som vil gi mye håndtering av gris, merarbeid for bonden og vesentlig økt tidsbruk.
 - Krever store investeringer for å lage luftegårdene.
 - Punktering av klimastyrte hus gir utfordringer med inneklimate. Vil kreve helt nye metoder for å styre inneklimate dersom grisen ikke skal få dårlige forhold inne. Kostbart.
 - Tilgang til uteareal i en periode
 - Må forvente redusert tilvekst i forbindelse med uteperioden pga. stress (økt energiforbruk) og redusert fôropptak på grunn av mye håndtering, reorientering i nye grupper og utforskning av nye områder. Det gir økt framføringstid og på sikt høyere fôrforbruk for å oppnå samme vekst. Det igjen gir økt klimagassutslipp.
 - Svært arbeidskrevende med mange opplæringsperioder og driving av dyr, opprettholdelse av full drift både inne og ute med tilsyn, stell, fôring, vanning, oppfølging av enkeltindivider, brunstkontroll, renhold, osv.
 - Nødvendig med investeringer og utsyr for både inne og utedrift.
- Forslag til løsning:
 - Vi ser på et generelt regelverkskrav om tilgang til uteareal, både kontinuerlig og i perioder for grupper av gris, som uønsket og urealistisk av hensyn til både dyrevelferd, bærekraftighet og mulighet til å drive svineproduksjon i hele landet hele året. Målkonfliktene er for store i alle praktiske tilpasninger vi har sett på.
 - For at flere griser skal få tilgang til uteareal foreslår vi å etablere en merkeordning for frilandsgris. Merkeordningen bør baseres på krav og vilkår som utarbeides i samarbeid mellom næring og myndigheter. Vi foreslår at merkeordningen administreres av Stiftelsen norsk mat.
 - Øke økologisk svineproduksjon.

Meldingen bør belyse fiksering av purker i fødebinger

- Mål: utvikle bruk av fiksering i forbindelse med fødsel.
- Beskrivelse:
 - Fiksering av purker i fødebinger må ikke forveksles med fang- og liggebåser, som er fristed som gir mulighet for å trekke seg unna de andre dyra i perioder med gruppeoppstalling. Det må heller ikke forveksles med mulighet til å fikse dyr for prøvetaking og behandling.
 - Dagens regelverk tillater unntaksvis og kortvarig fiksering av ekstra urolige purker i tiden rundt grising.
 - Nye grisehus og fødebinger ved ombygging bygges slik at fiksering ikke er nødvendig.
- Betydning for dyrevelferd:
 - Fiksering rundt tidspunktet for grising hindrer purka i å snu seg i bingen og reduserer mulighet til å utøve naturlig morsadferd.
 - Fiksering av purka reduserer risikoen for at grisunger blir klemt av purka når hun legger seg.
- Målkonflikter:
 - Vil gi økt HMS-risiko for bonden i noen tilfeller.
 - Økt risiko for ihjelliging- /biting av smågris hos enkeltindivider.
 - Økt areal per individ er svært kostbart: inntekten, lønnsomhet og produksjon går vesentlig ned dersom man reduserer antall gris i bingen. Kostnadene går vesentlig opp og lønnsomhet ned dersom man må investere i større bygning.
 - Driftsbygninger med begrenset areal til utvidelse for å innfri krav til bingestørrelse som følge av et fikseringsforbud vil måtte redusere

produksjonen med påfølgende redusert lønnsomhet i tillegg til å investere i ny innredning.

- Forslag til løsning:
 - Vi foreslår at meldingen beskriver et generelt forbud mot fiksering av purker i fødebinger, men at fiksering fremdeles tillates ved håndtering som inseminering og behandling.

Meldingen bør belyse tilgang til grovfôr for alle dyregrupper

- Mål: gi grovfôr til all gris som har nytte av det.
- Beskrivelse. Grovfôr er fôr med høyt fiberinnhold, for eksempel høy, halm eller silo. Næringsverdien for grisen er ikke med i vurderingen. Purker, ungpurker og råner har skal ha tilgang på grovfôr dersom de ikke har fri tilgang på annet fôr. Det er ikke krav om grovfôr til slaktegris, selv om mange får halm som rotmateriale og spiser denne.
- Betydning for dyrevelferd:
 - Gir økt metthetsfølelse, bidrar til god magehelse, fungerer som miljøberikelse og sysselsetting, bidrar til naturlig eteadferd, reduserer trolig forekomst av uønsket adferd.
- Kunnskapsbehov:
 - Trenger mer kunnskap om hvilken effekt ulike typer grovfôr har på helse og velferd i de ulike aldersgruppene, samt praktiske løsninger for tildeling i de ulike driftsformene.
- Målkonflikter
 - Gir merarbeid blant annet med gjødselhåndtering, kan skape store problemer særlig i hus med vakuumprener.
 - Økte kostnader ved innkjøp av grovfôr.
- Forslag til løsning:
 - Slaktegris bør få tilgang til grovfôr, gjerne tildelt i hekk, som et ledd i hvordan man kan videreutvikle dyrevelferden for gris som holdes innendørs.

Meldingen bør belyse kastrering

- Mål: utvikle behov for kirurgisk kastrering.
- Beskrivelse:
 - Det er vedtatt et forbud mot kirurgisk kastrering, men iverksettelse av forbudet er utsatt i påvente av et alternativ som ivaretar både dyrevelferd og kjøttkvalitet.
 - Mattilsynets tilsynskampanje for svin i 2020-22 viste at veterinærer følger regelverket og bruker lokalbedøvelse og langtidsvirkende smertestillende ved kastrering av smågris, og kastrerer til riktig tid.
- Betydning for dyrevelferd:
 - Kastrering er smertefullt for dyret dersom det gjennomføres uten tilstrekkelig smertelindring.
 - Kastrering gir redusert råneadferd og mindre slåssing og uro mellom dyrene.
- Kunnskapsbehov:
 - Muligheten for å ha redusert rånelukt som en del av avlsmålet bør utforskes videre.
- Målkonflikter:
 - Selv om vaksine for immunkastrering har eksister i mer enn 10 år er utbredelsen begrenset. Det er blant annet fordi effekten er variabel slik at mange kastrater likevel defineres som råner, og tidspunktet for administrering av vaksine ikke hindrer råneadferd.
 - Oppfôring av ukastrede gris har et begrenset marked.
- Forslag til løsning:
 - Frem til det foreligger en metode som kan erstatte kirurgisk kastrering på en trygg og effektiv måte som både ivaretar dyrevelferd og kjøttkvalitet, er dagens metode der veterinær kastrerer, krav om bedøvelse og langtidsvirkende smertelindring, en akseptabel løsning. Forbudet kan iverksettes så snart en løsning foreligger.

Kapittel 5 storfe

Storfeproduksjon omfatter både kjøtt og melk. Fundamentet for et landbruk i hele landet er melkeprodusentene. Det pågår en storstilt dyrevelferdssatsing for storfe gjennom omstilling fra bås fjøs til løsdrift for alt storfe, som vi som samfunn må lykkes med for å beholde fundamentet i landbruket. Fremdeles er 48% av melkefjøsene bås fjøs, selv om 65% av alt storfe oppstalles i løsdrift. Vi får tilbakemelding fra produsenter som vurderer å legge om at de kvier seg både fordi det er vanskelig å finne lønnsomhet i investeringen, men også fordi regelverket kan få tilbakevirkende kraft og man risikerer at det man bygge i dag ikke er tillat i morgen. Det er svært viktig med forutsigbarhet, og at kostbare investeringer gjelder nybygg.

Norsk storfeføring har innført bransjekrav om dyrevelferdsprogram der veterinær gjennomfører en årlig dyrevelferdsvurdering i besetningen. Registeringer i programmet viser at 87 % av produsentene gjennomfører ekstra tiltak utover regelverket for å øke dyrevelferden. Det viser at storfeprodusentene er opptatt av dyras velferd og ofte legger inn litt ekstra innsats for at dyra skal ha det bra.

Dyrevelferdsdebatten knyttet til storfe handler i stor grad om dyras levemiljø ute og inne, samt ku/kalv-samvær. Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag mener det er viktig at dyra får tilgang til beite i vekstsesongen, men at det ellers er riktig å utvikle dyrevelferden for storfe inne gjennom å gi dyra miljøberikelser, sosial oppstalling av kalv og mykt liggeunderlag for alle dyregrupper. Større areal er et svært kostbart dyrevelferdstiltak. Nye driftsformer kan ikke innføres som krav med en gitt frist.

Under har vi omtalt noen temaer vi mener det er viktig å omtale i en dyrevelferdsmelding når retningen i utvikling av dyrevelferd i for storfeføring skal settes.

Meldingen bør belyse hvordan vi skal lykkes med omlegging til løsdrift

- Mål: sikre alle storfe oppstalling i løsdrift samtidig som man opprettholder produksjonsvolum, -fordelingen og arealbruk.
- Beskrivelse:
 - I 2020 var 64% av dyreplassene for melkeku i løsdrift. Besetninger i løsdriftsfjøs er gjennomsnittlig større enn i bås fjøs (henholdsvis 42 og 19 kyr), og tendensen er at besetningen må bli vesentlig større for å få lønnsomhet i ombyggingen. Det er særlig i melkeproduksjonen omlegging til løsdrift er kostbart. Løsdriftskravet ble innført etter forrige dyrevelferdsmelding.
- Praktisk tilpasning:
 - Omleggingen har vist seg tidkrevende og svært kostbar å gjennomføre for landbruket selv om omleggingstakten er høy.
 - Kostnadskrevende velferdskrav utover løsdriftskravet må sees i sammenheng med fristen for omlegging til løsdrift slik at resultatet ikke blir at små besetninger må gjøre investeringer som får svært kort nedskrivningstid i eksisterende fjøs som snart blir forbudt å bruke. Det vil redusere mulighet til å bygge løsdriftsfjøs.
- Betydning for dyrevelferd:
 - Løsdriftskravet er den største og viktigste satsningen på dyrevelferd i norsk storfeføring, både i melke- og ammekuproduksjonen. Oppstallingsformen vil gi dyrene større bevegelsesfrihet og mulighet til å utøve naturlig adferd, og sosial adferd.
- Kunnskapsbehov:
 - Trenger mer kunnskap om hvordan man kan bygge løsdrifter som er gode for dyra, for bonden og for drifta, og samtidig ikke overstiger den økonomiske bæreevnen til små og mellomstore besetninger.
- Målkonflikter:
 - Vi kan forvente at struktureffekten av løsdriftskravet vil øke fram mot fristen i 2034 fordi fjøsene som gjenstår i mindre grad har mulighet til å øke produksjonen enn de som allerede har bygget og derfor ikke klarer å finne økonomisk bæreevne

til nødvendig investering. Det vil kunne gi nedleggelse, arealer ut av drift, svakere fagmiljø lokalt og redusert matproduksjon.

- Bønder kan bli presset mellom ønsket om å fortsette å drive med melk, og kravet til omlegging slik at investeringen de blir tvunget til å gjøre overgår den økonomiske bæreevnen i drifta. Det vil føre til økt jobbstress og redusert trivsel, på sikt også konkurs og nedleggelse.
- Forslag til løsning:
 - Sikre nok investeringsmidler til omlegging til løsdrift.
 - Bedre økonomien i spesialisert storfekjøttproduksjon og melkeproduksjon.
 - Bedre byggrådgivning for omlegging til små og mellomstore løsdrifter.

Meldingen bør belyse mykt liggeunderlag for alt storfe

- Mål: øke liggekomforten for storfe inne.
- Beskrivelse:
 - Kyr og kviger med kort tid til kalving har tilgang til mykt liggeunderlag. Hva som er mykt for kua ble definert samtidig med et krav i regelverket.
 - Storfe ligger mye, og studier viser at kuer prioriterer liggetid foran spisetid og sosialisering.
 - Det er tillatt i dagens regelverk at okser og ungdyr ligger rett på støpt betong eller betongspaltegulv.
- Praktisk tilpasning:
 - Gummibelagt spalt
 - Gummimatter
 - Talle/djupstrø
- Betydning for dyrevelferd:
 - Mykt underlag forebygger trykkskader og gir økt liggekomfort og vil ha stor positiv effekt på dyrevelferd for dyregrupper som ikke har slik tilgang i dag.
 - Erfaring viser at tilveksten øker og fôrforbruket reduseres.
- Kunnskapsbehov:
 - Trenger kunnskap om hva som er mykt for de ulike dyregruppene og hvordan dette kan tilfredsstilles uten behov for større ombygginger eller stor økning i arbeidsbelastning og HMS-risiko.
- Målkonflikter:
 - Redusert klauvslitasje gir økt behov for klauvskjæring
 - Løsninger som gir mykhet, men som krever manuell skraping i bingene innebærer stor risiko for røkter.
 - Dersom areal må utvides eller det må bygges tett liggeplass med fall vil det være kostbart i form av store investeringer og/eller redusert produksjon med påfølgende bortfall av økonomisk forsvarlighet i produksjonen. Det vil gi nedleggelse som igjen påvirker antall dyreplasser, total produksjon, arealbruk og selvforsyningsgrad.
 - For gummispalt vil det bli økte investeringskostnader.
- Forslag til løsning:
 - Vi foreslår at meldingen belyser hvordan man kan innføre et krav om mykt underlag til storfe på en slik måte at det oppleves mykt for dyra, muliggjør renhold uten fare for HMS-risiko og ikke står til hinder for investering i omlegging til løsdrift eller reduserer økonomien i storfeproduksjonen.

Meldingen bør belyse areal i fellesbinger

- Mål: øke dyras trivsel gjennom økt mulighet for naturlig adferd, lek og redusere konfrontasjonssituasjoner.
- Beskrivelse:
 - Kalver oppstalles mange steder i enkeltbokser en periode etter fødsel. Det er etter regelverket tillatt å oppstalle kalv i enkeltbokser opp til 8 uker, men det er vanlig å ha kalv i enkeltbinger en vesentlig kortere periode, eksempelvis ca. to uker før de flyttes over i grupper.
 - Ungdyr og okser oppstalles ofte i fellesbinger. Dyretetthet er et viktig spørsmål i dyrevelferdsdebatten. Røkterfaktoren er helt avgjørende for hvordan arealet fungerer. Tilgang på ressurser er mer avgjørende for dyrevelferden enn selve

størrelsen arealet, og det er viktig at bonden er bevisst på sammensetning av gruppa med tanke på størrelse, alder og kjønn for å hindre unødvendige rangkamper og tapere.

- Vi kjenner ikke til at miljøberikelser som kløbørster er utbredt for ungdyr og okser
- Praktisk tilpasning for å øke arealet (vil variere med forutsetningen ved hvert enkelt bruk, under lister vi opp noen eksempler):
 - Eksempel: gammelt båsfjøs med melkeproduksjon og ungdyr:
 - Flytte kalvene utendørs i kalvehytter for å øke plass til små kalver og frigjøre plass inne.
 - Utvide med nybygg/tilbygg.
 - Selge/slakte flere kalver/ungdyr for å frigjøre plass.
 - Beholde melkekyr lenger for å kompensere for færre rekrutteringsdyr.
 - Eksempel: nytt løsdriftsfjøs med melkeproduksjon og kalveoppstalling, framføring av egne kalver i gammelfjøs.
 - Bygge nytt eller tilbygg for ungdyr som ikke lenger har plass i gammelfjøs.
 - Selge kalver til oppføring andre steder/sende til slakt tidligere.
 - Opprette utegang med leskur for ungdyr som ikke har plass i fjøs.
 - Eksempel: ammeku- og framføringsbesetninger:
 - Redusere produksjonen.
 - Bygge nytt/større.
 - Opprette utegang med leskur.
 - Sosial oppstalling av kalver fra 2 ukers alder.
- Betydning for dyrevelferd:
 - Positive: økt mulighet for naturlig adferd, økt mulighet til lek, mindre aggressiv adferd og færre konfrontasjoner, lavere smittepress, men dette oppnås ikke automatisk ved å øke arealet. Bonden er fortsatt viktigste faktor for å få arealene til å fungere.
 - Negative: beholde melkekyr lenger: eldre dyr kan føre til flere metabolske lidelser, flere behandlinger knyttet til jurhelse, og flere beinlidelser
- Kunnskapsbehov:
 - Vi trenger mer kunnskap om hva som kan være gode miljøberikelser for storfe.
 - Ettersom bonden er den viktigste faktoren for å få arealene til å fungere for dyra kan det være et læringsmål om dette i et kompetansekrav.
- Målkonflikter avhenger av hvilken praktisk tilpasning som velges (målkonfliktene er for komplekse og omfattende til å dekkes fullstendig i et høringsinnspill. Vi kan utdype videre i et møte med departementet):
 - Det er langt fra sikkert at det finnes egnede arealer til å flytte kalver ut i kalvehytter eller arealer som egner seg for utegang med leskur for ungdyr. Mange steder vil det ikke være praktisk mulig å opprette alternative oppstillingsløsninger eller økonomi/plass til tilbygg eller nye driftsbygninger. Da er redusert produksjon eneste løsning.
 - Redusert produksjon eller behov for utvidelser vil være kostbart i form av store investeringer og/eller redusert produksjon med påfølgende bortfall av økonomisk forsvarlighet i en produksjon som allerede er økonomisk presset. Det vil gi nedleggelse som igjen påvirker antall dyreplasser, total produksjon, arealbruk og selvforsyningsgrad.
 - Dersom det blir en vesentlig reduksjon i antall dyreplasser for oppføring vil det føre til overskudd av kalv som ikke blir føret fram til slakt, og ytterligere redusert nasjonal storfekjøttproduksjon, økt import og dyrevelferdslekkasje.
 - På det enkelte bruk vil manglende mulighet til å oppdrette rekrutteringsdyr føre til behov for innkjøp av dyr, som er kostbart og som blir mer kostbart ettersom også selgerbesetninger får økte kostnader ved økte arealkrav. Dette reduserer lønnsomheten i en allerede presset næring og økt livdyrhandel øker risiko for å spre smitte mellom besetninger.
 - I små båsfjøs med plan for omlegging vil økte arealkrav gi økte byggekostnader og det blir vanskeligere å gjennomføre omlegging. Resultatet kan bli nedleggelse og enda færre bruk som klarer omlegging til løsdrift.

- I eldre løsdriftsfjøs, men også nyere, vil økte arealkrav gi økte byggekostnader. Resultatet vil kunne gi svakere økonomi pga. redusert produksjon eller høyere investeringskostnader.
- Forslag til løsning:
 - Økt areal er et kostbart tiltak for å bedre dyrevelferden. Kvaliteten på arealet er viktigere enn størrelsen. For å bedre dyrevelferden gjennom endringer i oppstalling mener vi meldingen bør prioritere å utrede hvordan man kan innføre flere miljøberikelser og finansiere mykt underlag til alle dyregrupper.
 - Det bør innføres et kompetansekrav i dyrevelferd, inkludert gruppesammensetning, arealutforming og hvordan man sikrer ressurstilgang for å legge til rette for positive adferdsuttrykk og redusert ressursaggresjon
 - Kalver bør oppstalles sammen med andre kalver fra tidlig alder, eksempelvis fra to uker. For å lykkes med sosial oppstalling av kalv må det spres kunnskap i næringa om hvordan kalvenes miljø skal utformes og driftes på en slik måte at kalvenes trivsel og helse ivaretas.

Meldingen bør belyse mosjon og beite

- Mål: flere storfe på beite i sommerhalvåret.
- Beskrivelse:
 - Det er en forventning blant forbrukere at storfe går på beite, kanskje med unntak av okser. Det er i dag krav om at alle storfe, med unntak av okser over 6 måneder, kommer på beite eller har tilgang til luftegård minst 8 uker i sommerhalvåret hvis forholdene tilsier at det er forsvarlig. Ofte holdes kalver under 6 måneder inne hele sommeren med bakgrunn i utrygghet for dyras velferd på beite. Resultatet blir at mange hanndyr aldri kommer ut.
 - Mattilsynet har foreslått beitekrav for okser opp til 8 måneder.
- Praktisk tilpasning:
 - Overgang til kastratproduksjon.
 - Intakte okser på beite eller luftegård.
- Betydning for dyrevelferd:
 - Kastratproduksjon: medfører behov for kirurgisk kastrering, som på eksempelvis gris er en praksis man jobber for å kunne avvikle.
 - Positivt å få utløp for mer naturlig adferd på beite.
 - Intakte okser: utgjør en fare for andre storfe på beite.
- Kunnskapsbehov:
 - Trenger mer kunnskap om hvordan man bedre tilrettelegger for kalver på beite.
- Målkonflikter:
 - Kastratproduksjon
 - gir høyere fôrforbruk, taper tilvekst på beite, lenger framfôringstid og lavere slaktevekt. Dette påvirker produksjonsvolum og dermed lønnsomhet og klimagassutslipp per produsert enhet, og redusert selvforsyning.
 - Lenger framfôringstid og redusert slaktevekt per individ krever investeringer i flere dyreplasser for å kompensere for redusert volum per individ og lengre framfôringstid. Det gir ytterligere redusert lønnsomhet pga økt investeringsbehov og økt behov for ressurser for å oppnå samme produksjonsvolum.
 - Intakte okser
 - Vanskelig å gjerde inne. Dyra vil utgjøre en fare for andre storfe, turgåere og røkter.
 - Beitebruk fører til mange overgangssituasjoner. Slike situasjoner krever håndtering av dyr og innebærer stor HMS-risiko og gir vesentlig økt arbeidsbelastning sammenliknet med håndtering av annet storfe.
 - Mange kalver føres fram i såkalte framfôringsbesetninger. I slike besetninger vil det måtte gjøres store endringer i driftsrutiner og/eller innredning for å kunne gi kalver tilgang til luftegård eller beite. Dekningsbidraget i slike besetninger i dag svært usikker på grunn av redusert betaling fra varemottaker og høye livdyrpriser. Vi vurderer økonomien i denne produksjonen som sårbar og krav som gir økte kostnader, redusert inntjening eller økt arbeidsforbruk, vil kunne gi nedleggelse og redusert matproduksjon.

- Forslag til løsning:
 - Vi fraråder sterkt et lufte- eller beitekrav til okser over 6 måneder og tror et slikt krav vil føre til avvikling av framføring av intakte okser.
 - Næringa må løfte seg slik at kalver under seks måneder kommer ut i større grad enn i dag og bonden må få god rådgivning om løsninger for å ivareta kalven på beite eller i luftegård.

Meldingen bør belyse ku og kalv-samvær

- Mål: øke kunnskapen om vellykkede driftsopplegg med økt ku/kalv-samvær i melkeproduksjonen for å øke mulighet for naturlig adferd, og forbedre kalveføringen
- Beskrivelse:
 - I ammekuproduksjonen er driftsopplegget basert på ku/kalv-samvær.
 - Storfe i naturen kalver et stykke unna flokken og de første dagene etter fødsel forlater kua kalven i perioder for å spise, men besøker kalven gjentatte ganger for å gi melke og stell. Kalven ligger stort sett stille de første dagene. Noen kyr blir aggressive hvis noen nærmer seg kalven.
 - Det er i melkeproduksjonen dyrevelferdsdebatten rundt ku/kalv-samvær de siste årene har økt. Samvær mellom mordyr og avkom vekker sterke følelser hos forbrukere og får mye oppmerksomhet i dyrevelferdsdebatten.
 - Det er relativt vanlig at melkeprodusenter gjennomfører varianter av økt ku/kalv-samvær den første perioden. Mange har også prøvd driftsformer der ku og kalv har tilgang til hverandre over lengre perioder. Det er ulike erfaring med hvor lenge det går bra, og hvordan det påvirker dyrehelse, jurhelse og dermed drifta over tid. Det er ikke uvanlig å gå bort fra praksisen pga. dårligere kalvehelse og jurhelse/melkekvalitet. Det er likevel et ønske fra mange melkebønder om å få til en drift med økt samvær mellom ku og kalv.
 - Den viktigste faktoren for god velferd for kalven er røkterfaktoren. Noen av dyrevelferdsfordelene med ku/kalv-samvær kan kompenseres for kalven gjennom å endre føringsrutinger for kalver slik at de får flere melkemåltider og mer melk enn det en del bønder gir i dag, og i større grad praktisere sosialoppstalling av kalv fra lavere alder. Vi går ikke inn på det med sosial oppstalling av kalv i dette høringssvaret, men viser til NIBIO sin konsekvensutredning av ny klauvdyrforskrift.
- Praktisk tilpasning:
 - Bruk av «ammetanter» (melkeku som går sammen med flere diende kalver).
 - Oppstalling av biologisk morku og kalv i kalvingsbinge eller omsorgsavdeling/fokusavdelingen en periode etter kalving (for eksempel tre dager som i økologiregelverket).
 - Løse kalver i løsdrifta/båsfjøset, med eller uten kalvegjemme.
 - Spesialtilpasset innredning der kua kan besøke kalven.
- Betydning for dyrevelferd:
 - Samvær mellom ku og kalv legger til rette for naturlig morsadferd, naturlig eteadferd for kalven, sosial interaksjon og opplæring fra mordyret
 - Forskningsprosjekter har vist at ku/kalv-samvær kan ha positiv effekt på trivselen til dyra, god helse og tilvekst på kalven i dieperioden.
 - Erfaring viser at kalver med fri tilgang til melk fra en høytstående melkeku kan få alvorlige utfordringer med diaréproblematikk.
 - Bruk av «ammetanter»:
 - For biologisk morku innebærer bruk av ammetanter ingen endring fra dagens praksis.
 - For kalven vil en ammetante gi varme, melk og sosial omgang med en voksen ku. Kalven vil også motta læring fra den voksne kua.
 - Ikke alle kyr er gode mødre og det kan være farlige for kalven
 - Løse kalver i kufjøset:
 - I løsdrifter med skraperobot kan denne være farlig for kalver som legger seg i skrapearealet.
 - Tråkkareal med spalter er tilpasset voksne dyr, og små kalver kan sette seg fast.
 - Ikke alle kuer er skånsomme eller vennlige mot kalver.

- Kalver er mer mottakelige for smitte enn voksne dyr, og smittepresset i avdeling for voksne kan være uheldig for kalvehelse.
- Kunnskapsbehov:
 - Det er stort kunnskapsbehov om praktiske løsninger, hygiene, kalvehelse og jurhelse. Det foregår flere forskningsprosjekter der NMBU og Veterinærinstituttet er sentrale aktører.
 - Det er viktig for næringa at de økonomiske aspektene også belyses hvis forsikringsresultater skal få praktisk betydning for nye driftsformer.
 - Forskningen må også videreutvikles fra stadiet der «laboratoriefjøs» isolerer enkeltelementers verdi, til å omfatte et større antall bruksfjøs slik at forskningsresultater under kontrollerte og små forhold utvides med erfaringsbasert kunnskap under faktiske produksjonsforhold.
- Målkonflikter avhenger av praktisk tilpasning:
 - Med unntak av en begrenset periode med samvær i kalvingsbinge vil alle de praktiske tilpasningene for langvarig ku/kalv-samvær innebære helt nye driftsformer for storfe. Det vil medføre behov for omlegging av både driftsapparat og driftsrutiner uten tilstrekkelig kompetanse eller tilgjengelige praktiske løsninger. Det vil bli en svært kostbar omlegging av driftsapparatet med påfølgende utfordringer med lønnsomhet i produksjonen.
 - Når kalven tas fra kua tidlig tar bonden over kuas omsorgsrolle. Kalvestellet gir preging på mennesker og tamme kalver som blir vant til mennesker og håndtering, og knytter håndtering til noe positivt. Dette gir fordeler når kalven blir ku og dyra er trygge på håndtering.
 - Kalver med fri tilgang til melk fra juret til mordyret vil drikke mye melk, noe som kan føre til at kua ikke gir ned melk i roboten, og/eller at melkeproduksjonen i dieperioden går ned. Det kan redusere lønnsomheten.
 - Erfaring har vist at kalvene kan ha en tendens til å bevege seg på områder der dyr ikke skal være, noe som kan gi økt risiko for avføring fra kalver for eksempel på fôrbrettet, økt smittepress og økt arbeidsbelastning for bonden.
 - I melkeproduksjon er det mange situasjoner der bonden håndterer dyra i hverdagen, og en bonde er inne sammen med dyra mange ganger hver dag. Ku med kalv øker HMS-risikoen.
- Forslag til løsning:
 - Per i dag finnes det ikke nok kunnskap om hvordan ulike driftssystemer kan ivareta velferd for ku, kalv, dyrehelse og melke kvalitet. Vi fraråder derfor sterkt et regelverkskrav om langvarig ku/kalv-samvær, men ønsker velkommen byggrådgivning om gode løsninger for samvær i framtidens fjøs
 - Øke forskningen og pilotprosjekter på gode praktiske løsninger for økt samvær mellom ku og kalv i melkeproduksjon. Produksjonsøkonomi og HMS må være en del av slik forskning, og besetningene må følges over lang tid.
 - Kalver bør oppstalles sammen med andre kalver fra tidlig alder, eksempelvis fra to uker. For å lykkes med sosial oppstalling av kalv må det spres kunnskap i næringa om hvordan kalvenes miljø skal utformes og driftes på en slik måte at kalvenes trivsel og helse ivaretas.

Med vennlig hilsen

Elektronisk godkjent, uten underskrift

Norges Bondelag, Bjørn Gimming

Sigrid Hjørnegård

Norsk Bonde- og Småbrukarlag, Tor Jacob Solberg

Anton Langeland

Mottaker	Kontaktperson	Adresse	Post
Landbruks- og matdepartementet		Postboks 8007 Dep	0030 OSLO
Landbruks- og matdepartementet	Torild Jacobsen	Postboks 8007 Dep	0030 OSLO